

Δ. Μπαλούρδος, Α. Τεπέρογλου*, Μ. Τζωρτζοπούλου**

ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ
Κοινωνικο-οικονομική δομή και στάσεις μιας επιλεγμένης
ομάδας συνταξιούχων
(Έρευνα του ΕΚΚΕ)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα ζητήματα που σχετίζονται με την τρίτη ηλικία έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον των επιστημόνων τα τελευταία χρόνια, λόγω του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος που παρουσιάζουν, αλλά και λόγω του ειδικού βάρους που προσλαμβάνει η ηλικιακή αυτή ομάδα στο σύνολο του πληθυσμού.

Θέματα που συνδέονται είτε άμεσα με τους ίδιους τους ηλικιωμένους είτε με τις επιπτώσεις της αύξησης της ηλικιακής αυτής ομάδας στην κοινωνία έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) που, από τις αρχές της δεκαετίας του '80, με έρευνες, μελέτες και συνέδρια έχει αρκετά συνεισφέρει στη διαφώτιση του πολύπλευρου αυτού ζητήματος.

Το 1993 ορίστηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση ως Ευρωπαϊκό Έτος των Ηλικιωμένων και της Αλληλεγγύης μεταξύ των Γενεών, πολλές συζητήσεις έγιναν σε συνέδρια εθνικού ή διεθνικού επιπέδου και πολλές προτάσεις διατυπώθηκαν. Τουλάχιστον η επιστημονική κοινότητα δείχνει να έχει κάνει εν όλω ή εν μέρει το καθήκον της: απ' αυτό το σημείο και πέρα το λόγο έχει η πολιτεία.

Οι ηλικιωμένοι, υπό την επίδραση των νέων δημογραφικών δεδομένων αλλά και του υψηλότερου επιπέδου ζωής, αποτελούν έναν διαρκώς αυξανόμενο πληθυσμό, ήτοι, μια σημαντική ομάδα με ιδιαίτερες σχέσεις με το κοινωνικό περιβάλλον. Παρά την οξυΰτητα του προβλήματος, όμως, η πολιτεία δεν έχει προχωρήσει, όσο τουλάχιστον θα έπρεπε, αρκετά πέρα από τις διαπιστώσεις, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται φειδω-

* Ερευνητές ΕΚΚΕ.

λή στη χρηματοδότηση τόσο της διερεύνησης, όσο και της αντιμετώπισης των θεμάτων που άπτονται του φαινομένου της γήρανσης.

Η συγκεκριμένη έρευνα, για τη διερεύνηση της κοινωνικο-οικονομικής κατάστασης των πολιτικών συνταξιούχων προέκυψε μετά από πρωτοβουλία της Πανελληνίας Ομοσπονδίας Πολιτικών Συνταξιούχων (ΠΟΠΣ). Το γεγονός αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία, δεδομένου ότι δεν είναι κάποιος κρατικός φορέας ο ενδιαφερόμενος, όπως συνέβαινε μέχρι σήμερα, ούτε προκλήθηκε από το ενδιαφέρον των ίδιων των ερευνητών κατά συνήθη πρακτική, αλλά ένα συνδικαλιστικό όργανο, που, επαναπροσδιορίζοντας το ρόλο του, ζήτησε την επιστημονική συνδρομή. Το στοιχείο αυτό από μόνο του κατέστησε το εγχείρημα αρκετά πρωτοποριακό για τα ελληνικά δεδομένα, γεγονός που συνηγόρησε στην αποδοχή της εκτέλεσης από την ερευνητική ομάδα και το ΕΚΚΕ.

Η ερευνητική ομάδα, μέσα από μια μακρά ενασχόληση με ζητήματα που άπτονται του φαινομένου της γήρανσης, άδραξε την ευκαιρία για τη διερεύνηση των θεμάτων μιας συγκεκριμένης ομάδας ηλικιωμένων, ενσωματώνοντας στην προβληματική τις παραμέτρους του φαινομένου, καινοφανείς για την ελληνική πραγματικότητα. Η σχέση των ηλικιωμένων με το δομημένο περιβάλλον, την τεχνολογική εξέλιξη, την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, τη νέα γενιά, υπαγορεύθηκαν από το κοινωνικό περιβάλλον, όπως βιώνεται σήμερα και όπως δείχνει να έχει γίνει συνείδηση στην κοινότητα.

ΣΤΟΧΟΣ – ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η συγκεκριμένη έρευνα είχε ως προϋπόθεση την περιορισμένη χρηματοδότηση, γεγονός που υπέβαλε και τους όρους διεξαγωγής της.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε ήταν εκείνη του δομημένου ερωτηματολογίου με αποστολή στους ενδιαφερόμενους, σε δείγμα 1/40 από τους καταλόγους που διατηρεί το ΥΠ.ΕΘ.Ο. Παράλληλα, εστάλησαν ερωτηματολόγια στους κατά τόπους συνδέσμους προς διάθεση. Τελικά, εστάλησαν 3.812 ερωτηματολόγια σε όλη την Ελλάδα.

Κύριος στόχος της έρευνας ορίστηκε η διερεύνηση της κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης των πολιτικών συνταξιούχων που περιλαμβάνει τους παρακάτω θεματικούς άξονες:

- Καταγραφή των δημογραφικών χαρακτηριστικών.
- Διερεύνηση της γεωγραφικής προέλευσης και της αστικότητας των δημοσίων υπαλλήλων.

- Υγεία, όπως προσεγγίζεται από τη σκοπιά των ηλικιωμένων και από την αντίληψη των ίδιων για την κρατική περίθαλψη.
- Οικονομική κατάσταση των ηλικιωμένων.
- Συνθήκες διαβίωσης των συνταξιούχων, όπως αυτές ορίζονται από την κατοικία τους και την ευρύτερη περιοχή διαμονής τους.
- Διερεύνηση των οικογενειακών σχέσεων.
- Σχέση του ηλικιωμένου με την πόλη, ως σημαντική παράμετρος που οριοθετεί, εν πολλοίς, τη συμμετοχή ή περιθωριοποίησή του.
- Σκιαγράφηση του προφίλ των συνταξιούχων, με συνιστάμενες τη συμμετοχή τους σε συλλογικά όργανα, την ενημέρωσή τους για θέματα που τους αφορούν, τις απόψεις τους για τη νέα γενιά, τις προσδοκίες από την Ομοσπονδία τους.

Από τα 3.812 ερωτηματολόγια που εστάλησαν, απαντήθηκαν 777, το 25% περίπου του συνόλου, ποσοστό που θεωρήθηκε αρκετά μικρό σε σύγκριση με το αναμενόμενο. Σαν πρωτεύοντα λόγο της μικρής απήχησης θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε κύρια το γεγονός ότι δεν είναι ιδιαίτερα γνωστός αυτός ο τρόπος συλλογής πρωτογενών στοιχείων, δεν φαίνεται δηλαδή να αισθάνονται τα άτομα που λαμβάνουν ένα ερωτηματολόγιο την υποχρέωση να απαντήσουν. Πέραν τούτου, επειδή αναφερόταν η έρευνα σε ηλικιωμένα άτομα, είναι πιθανόν να έλαβαν χώρα και απρόβλεπτα γεγονότα, ξαφνικές αρρώστιες ή και θάνατοι των ατόμων προς τους οποίους απευθυνόταν το ερωτηματολόγιο. Μας πληροφόρησαν ότι απεβίωσαν 16 άτομα, 2 ήσαν στο νοσοκομείο με σοβαρή ασθένεια (εγκεφαλικό), 10 άτομα μετακόμισαν και δεν βρέθηκαν και 3 άτομα αρνήθηκαν να απαντήσουν. Αυτοί οι αριθμοί ίσως να είναι μεγαλύτεροι, και να μην ειδοποιηθήκαμε.

Όταν ξεκίνησε η έρευνα είχαμε συμπεριλάβει στο σκεπτικό μας ότι τα άτομα προς τα οποία απευθυνόμασταν είναι πρώην δημόσιοι υπάλληλοι, άρα κάποιο μορφωτικό επίπεδο και άτομα εξοικειωμένα με τα έντυπα. Η υπόθεση αυτή εν μέρει μόνο επαληθεύτηκε, εφόσον αφενός μεν υπήρχαν και οι έμμεσα ασφαλισμένοι, κύρια γυναίκες, που δεν είχαν αναγκαστικά κάποιο μορφωτικό επίπεδο, αφετέρου δε για ορισμένα επαγγέλματα του δημοσίου δεν απαιτείτο και κάποιο επίπεδο εκπαίδευσης, ιδιαίτερα δε σε παλιότερες εποχές που οι σημερινοί συνταξιούχοι υπηρέτησαν. Ήδη από εκείνους που απάντησαν το 12% είναι απόφοιτοι δημοτικού.

Πέρα από τα παραπάνω, τα ευρήματα είναι σημαντικά και αποκαλύπτουν την κατάσταση, τις θέσεις και προθέσεις των συνταξιούχων ωθώντας στην οποιαδήποτε επεξεργασία για την επίλυση των προβλημάτων τους.

Α. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Στο τμήμα αυτό περιγράφονται ορισμένα σημαντικά δημογραφικά χαρακτηριστικά των συνταξιούχων του δείγματος. Πιο αναλυτικά, πρόκειται να παρουσιαστούν: η ηλικία ή το έτος γέννησης, το φύλο, η οικογενειακή κατάσταση, ο αριθμός παιδιών και το μέγεθος του νοικοκυριού. Πιστεύεται ότι με αυτά τα χαρακτηριστικά θα μπορέσουμε να έχουμε ένα «προφίλ», το οποίο θα μας είναι χρήσιμο όχι απλά για να κατανοήσουμε την υπό εξέταση ομάδα των συνταξιούχων αλλά να κάνουμε και ουσιαστικές συγκρίσεις με άλλες ομάδες της πυραμίδας του πληθυσμού.

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 1, οι περισσότεροι πολιτικοί συνταξιούχοι έχουν ηλικία άνω των 65 ετών. Το γεγονός ότι τα όρια συνταξιοδότησης είναι ρευστά και εξαρτώνται όχι μόνον από την ηλικία αλλά και από άλλους παράγοντες, όπως είναι, για παράδειγμα, το είδος του επαγγέλματος και η ηλικία εισόδου στο εργατικό δυναμικό, έχει ως αποτέλεσμα τη διαφοροποίηση και την ύπαρξη συνταξιούχων κάτω από το συμβατικό όριο των 65 ετών. Πράγματι, όπως φαίνεται από τον ίδιο Πίνακα, μια αξιολογή αναλογία (33,7%) βρίσκεται κάτω από το όριο αυτό.

Επίσης, από την κατά φύλο κατανομή, προκύπτει ότι η αναλογία γυναικών στο δείγμα (33,7%) υστερεί σημαντικά της αναλογίας των ανδρών η οποία είναι 66,3% (Πίνακας 1). Φαίνεται ότι κατά το παρελθόν οι άνδρες συμμετείχαν κατά πολύ περισσότερο από ό,τι οι γυναίκες στο εργατικό δυναμικό και για το λόγο αυτό η κατανομή τους στην ΠΟΠΣ είναι άνιση. Ταυτόχρονα, είναι γνωστό ότι οι γυναίκες, με βάση την ελληνική νομοθεσία, στα περισσότερα επαγγέλματα έχουν τη δυνατότητα προωθέτερης συνταξιοδότησης από τους άνδρες. Ως αποτέλεσμα η μέση ηλικία για τους άνδρες του δείγματος είναι 69 έτη και για τις γυναίκες 65 (εκτιμήσεις από Πίνακα 1).

Από την άλλη πλευρά, οι περισσότεροι συνταξιούχοι είναι έγγαμοι (Πίνακας 2). Ο χαμηλός αριθμός των ηλικιωμένων οι οποίοι είναι διαζευγμένοι ή βρίσκονται σε διάσταση προδικάζει τη διαφοροποίηση από τη σημερινή κατάσταση, όπου το ποσοστό διαζυγίων στο συνολικό πληθυσμό είναι ιδιαίτερα αυξημένο. Λόγω της μεγάλης ηλικίας είναι φυσικό πολλοί από τους συνταξιούχους να διαβιούν σε κατάσταση χηρείας κυρίως λόγω θανάτου συζύγου και, όπως πράγματι προκύπτει από τον Πίνακα 2, η αναλογία αυτή είναι σημαντική και ανέρχεται σε 17,8% του συνολικού πληθυσμού του δείγματος.

Οι περισσότεροι συνταξιούχοι έχουν αποκτήσει δύο παιδιά (53,2%), ενώ το 18,4% έχει αποκτήσει μόλις ένα παιδί (Πίνακας 3), κάτι το οποίο συνήθίζεται στην εποχή μας. Επίσης, ο μέσος αριθμός παιδιών ανά γυ-

ναίκα συνταξιούχο ανέρχεται σε 1,9 και υπερτερεί του 1,44 παιδιά/γυναίκα αναπαραγωγικής ηλικίας που επικρατεί στην εποχή μας. Παρ' όλα αυτά, η γονιμότητα δεν ξεπερνά το όριο του 2,11 παιδιά/γυναίκα το οποίο έχει καθιερωθεί ως αναγκαίο για την αναπαραγωγή των γενεών, δείχνοντας την τάση της υπογεννητικότητας η οποία είναι χαρακτηριστική για τη χώρα μας κατά τα τελευταία 14 χρόνια.

Επίσης, φαίνεται ότι μία αξιόλογη αναλογία (10,7%) ηλικιωμένων ζουν εντελώς μόνοι τους (Πίνακας 4), ενώ οι υπόλοιποι έχουν κάποιο άλλο μέλος από την οικογένειά τους με το οποίο συζούν ή συγκατοικούν. Πράγματι, το 39,9% των νοικοκυριών με υπεύθυνους ηλικιωμένους (συνταξιούχους της ΠΟΠΣ) αποτελείται από δύο μέλη, ενώ ένα άλλο σημαντικό ποσοστό (24,4%) νοικοκυριών απαρτίζεται από τρία μέλη και το 14% του συνόλου έχει τέσσερα μέλη. Παρατηρούμε ότι το 10,0% περίπου των ηλικιωμένων ζει μόνο του. Το 78,0% των ηλικιωμένων μελών της ΠΟΠΣ ζει με τον-την σύζυγο. Τριμελή νοικοκυριά, δηλαδή συγκατοίκηση με γιο και κόρη, αποτελούν το 42,0%. Οι άλλες υποκατηγορίες δεν αποτελούν στατιστικά ουσιαστικά ευρήματα. Η κατάσταση αυτή είναι συνηθισμένη για την ελληνική οικογένεια, η οποία ακόμη φροντίζει κατά ένα μεγάλο βαθμό τους ηλικιωμένους, οι οποίοι συνήθως δεν έχουν και κάποιον εναλλακτικό τρόπο διαβίωσης.

Από τα μέχρι στιγμής δεδομένα προκύπτει ότι από τους συνταξιούχους της ΠΟΠΣ που συμπλήρωσαν τα ερωτηματολόγια της έρευνας οι περισσότεροι είναι άνδρες, το μέσο μέγεθος νοικοκυριού τους δεν υπερβαίνει τα τρία μέλη και κατά το παρελθόν τα περισσότερα ζευγάρια είχαν αποκτήσει λιγότερα από δύο παιδιά, πράγμα που αποτελεί και ένδειξη της τάσης υπογεννητικότητας που επικρατεί στη χώρα μας από το 1981 και μετά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Ηλικία και φύλο

Ηλικία	N	(%)	Φύλο	N	(%)
-50	31	4,0	Άνδρες	515	66,3
51-64	231	29,7	Γυναίκες	262	33,7
65-74	282	36,7			
75-84	184	24,0			
85+	43	5,6			
Σύνολο	771	100,0	Σύνολο	777	100,0

Δεν απάντησαν: 6

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Οικογενειακή κατάσταση

Οικογενειακή κατάσταση	N	(%)
Άγαμος/η	26	3,4
Έγγαμος/η	595	76,9
Χήρος/α	138	17,8
Διαζευγμένος	10	1,3
Σε διάσταση	5	0,6
Σύνολο	774	100,0

Δεν απάντησαν: 3

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Παιδιά που έχουν αποκτήσει οι συνταξιούχοι

Αριθμός ζώντων παιδιών	N	(%)
Κανένα	62	8,2
1	139	18,4
2	402	53,2
3	106	14,0
4	31	4,1
5	7	0,9
6	4	0,5
7	3	0,4
8	1	0,1
9+	1	0,1
Σύνολο	756	100,0

Δεν απάντησαν: 21

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

<i>Μέγεθος νοικοκυριού</i>		
<i>Άτομα στο νοικοκυριό</i>	<i>N</i>	<i>(%)</i>
1	83	10,7
2	309	39,9
3	189	24,4
4	125	16,1
5	52	6,7
6	11	1,4
7	3	0,4
8+	2	0,3
Σύνολο	774	100,0

Δεν απάντησαν: 3

ΠΙΝΑΚΑΣ 4α

<i>Ζουν μαζί με:</i>								
	<i>N</i>	<i>(%)</i>	<i>N</i>	<i>(%)</i>	<i>N</i>	<i>(%)</i>	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Σύζυγο	602	77,5	2	0,3	–	–	–	–
Γιο	33	4,2	235	30,2	34	4,4	6	0,8
Κόρη	37	4,8	94	12,1	100	12,9	9	1,2
Γαμπρό	1	0,1	18	2,3	14	1,8	4	0,5
Νύφη	–	–	5	0,6	9	1,2	1	0,1
Εγγόνια	2	0,3	6	0,8	20	2,6	26	3,3
Αδελφό	4	0,5	1	0,1	1	0,1	1	0,1
Αδελφή	8	1,0	4	0,5	3	0,4	–	–
Συγγενείς	3	0,4	3	0,4	3	0,4	6	0,8
Γονέα ερωτώμενων	7	0,9	9	1,2	8	1,0	12	1,5
Δεν απάντησαν	80	10,3	400	51,5	585	75,3	712	91,6
Σύνολο	777	100,0	777	100,0	777	100,0	777	100,0

Β. ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η γεωγραφική προέλευση των δημοσίων υπαλλήλων, ο βαθμός αστικότητας του τόπου γέννησής τους, η γεωγραφική κινητικότητά τους και η περιοχή όπου έζησαν τα περισσότερα χρόνια της ζωής τους σχετίζονται με πλείστα όσα ζητήματα που συνδέονται με τις σχέσεις της πολιτείας και της κοινωνίας και ακόμη με την κουλτούρα και τις επιρροές που τη διαμορφώνουν, τουλάχιστον σε επίπεδο περιοχής.

Οι περισσότεροι συνταξιούχοι, είτε από άμεση σύνταξη που είναι και οι περισσότεροι (89%) είτε από έμμεση, κατάγονται από την περιφέρεια της Πελοποννήσου (13%), δεύτερη περιφέρεια καταγωγής είναι η Κρήτη (10%), τρίτη η περιφέρεια της Μακεδονίας (9%), τέταρτη η Κεντρική Ελλάδα (8%). Ακολουθούν η Θεσσαλία, η Δυτική Ελλάδα και οι άλλες περιφέρειες με το μικρότερο ποσοστό από τον ελληνικό χώρο την περιφέρεια του Νοτίου Αιγαίου (1,4%) (Διάγραμμα 1).

Σε επίπεδο νομού, το μεγαλύτερο ποσοστό καταγωγής συγκεντρώνει ο Ν. Αττικής (7%), ακολουθεί ο Ν. Ιωαννίνων (4,4%), έπεται ο Ν. Φθιώτιδος (4,0%) και ακολουθούν ο Ν. Ηλείας (3,2%), ο Ν. Αρκαδίας (3,1%), ο Ν. Κορινθίας (3,0%) και οι άλλοι νομοί, με τελευταίους τους Ν. Κερκυρας, Κεφαλληνίας, Θεσπρωτίας με 0,3%.

Όπως φαίνεται από τα στοιχεία του Πίνακα 5, οι περισσότεροι συνταξιούχοι είναι αγροτικής καταγωγής, εφόσον περισσότεροι από τους μισούς (51%) γεννήθηκαν σε αγροτικές περιοχές.

Οι περισσότεροι (81%) έφυγαν από τον τόπο γέννησής τους και μετακινήθηκαν προς την περιφέρεια Αττικής (21%), αλλά και τη Μακεδονία (15%). Κυρίως μετακινήθηκαν προς τα μεγάλα αστικά κέντρα, εφόσον έζησαν τα περισσότερα χρόνια της ζωής τους σ' αυτά (75%) (Πίνακες 6,8 και Διάγραμμα 2).

Οι νομοί Αττικής, Θεσσαλονίκης, Ηρακλείου, Λαρίσης και Ιωαννίνων είναι εκείνοι που συγκέντρωσαν την πλειοψηφία των δημοσίων υπαλλήλων αναμενόμενο, άλλωστε, εφόσον συγκεντρώνουν και τις περισσότερες υπηρεσίες. Στους Ν. Κυκλάδων, Σάμου, Λευκάδας, Ζακύνθου έζησαν τα περισσότερα χρόνια τους τα λιγότερα άτομα του δείγματος.

Οι λόγοι για τους οποίους μετακινήθηκαν οι ερωτώμενοι ήταν κυρίως οι υπηρεσιακοί (30%), ενώ σημαντικό ποσοστό αυτών (22%) μετακινήθηκε για λόγους σπουδών (22%). Σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι περισσότεροι κατάγονται από αγροτικές περιοχές, όπου ειδικά την εποχή που οι σημερινοί συνταξιούχοι σπούδαζαν δεν υπήρχε η υποδομή για να καλυφθούν οι εκπαιδευτικές ανάγκες τους, το ποσοστό είναι αναμενόμενο (Πίνακας 7).

Η ελληνική κοινωνία στη νεότερη ιστορία της έζησε αρκετές ανακατατάξεις, σαν συνέπεια των οικονομικών συνθηκών (κύρια αγροτικός χαρακτήρας), αλλά και των πολέμων (Μικρασιατική καταστροφή, Β' Παγκόσμιος πόλεμος). Σαν αποτέλεσμα όλων αυτών, οι άνθρωποι μετακινήθηκαν από τους τόπους καταγωγής τους και για λόγους που επιβλήθηκαν στη θέλησή τους. Για πολιτικούς λόγους (ανταλλαγή πληθυσμών το 1922, οι συνθήκες που δημιούργησε ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος), μετακινήθηκε το 9% και για οικονομικούς λόγους το 3%, ενώ για λόγους που σχετίζονταν με τις ανάγκες της οικογένειας του ερωτώμενου το 8% (Πίνακας 7).

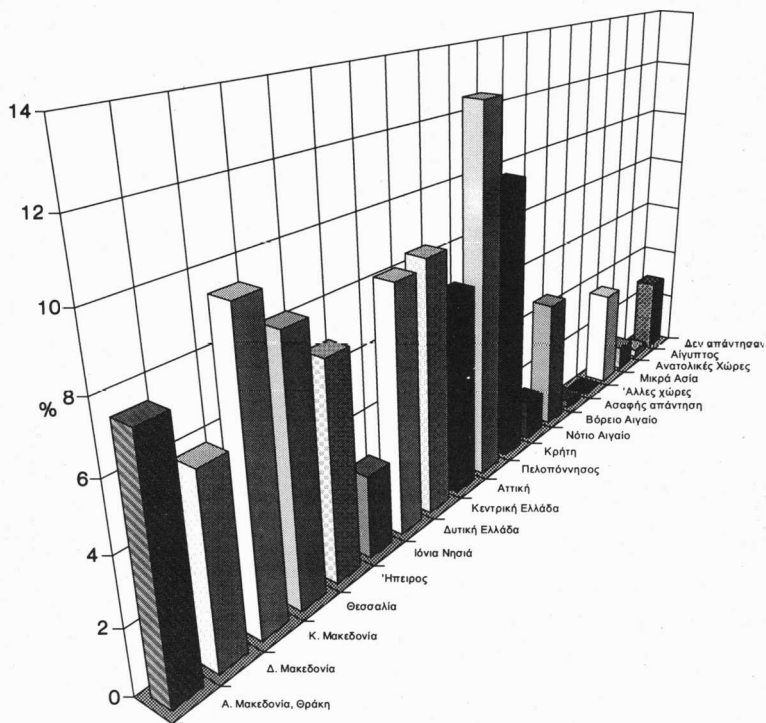
Τα έτη που έγιναν οι περισσότερες μετακινήσεις είναι το 1946, το 1922, το 1950, το 1945, το 1952 κ.ο.κ.. Με δεδομένο ότι η πλειοψηφία των ερωτώμενων έχει γεννηθεί τις δύο δεκαετίες από το 1912 μέχρι το 1930, αλλά και υπό την επιρροή των εξελίξεων, οι χρονολογίες αυτές είναι εύλογο να παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά κινητικότητας (Διάγραμμα 3).

Αντίστροφα, η όποια κινητικότητα παρουσιάζεται μετά τη συνταξιοδότηση εμφανίζει αντίστροφη πορεία, με κινήσεις από τα αστικά κέντρα προς τις ημιαστικές και αγροτικές περιοχές. Έτσι, ενώ κατά τη συνταξιοδότηση στην περιφέρεια Αττικής κατοικούσε το 26%, αμέσως μετά στην περιφέρεια αυτή εμφανίζεται να κατοικεί το 23,4% των ερωτώμενων. Η περιφέρεια Αττικής υπέστη τη μεγαλύτερη μείωση (κατά 2,6%) των συνταξιούχων που μετακινήθηκαν αμέσως μετά τη συνταξιοδότησή τους. Προς την Πελοπόννησο κινήθηκε το μέγιστο ποσοστό των συνταξιούχων μετά τη συνταξιοδότηση (κατά 0,9%) (Πίνακες 9,10).

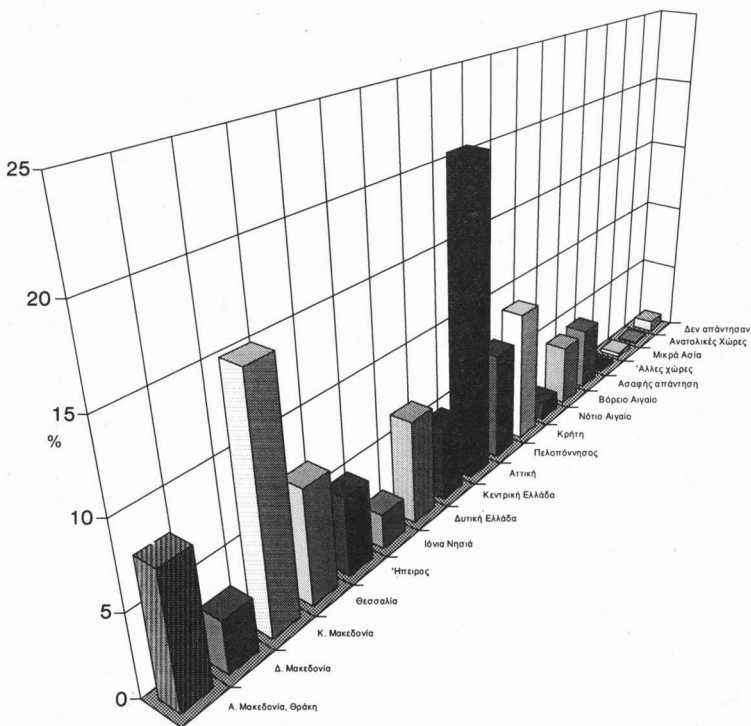
Όσον αφορά την προέλευση των δημοσίων υπαλλήλων κατά το επάγγελμα του πατέρα τους, παρατηρούμε ότι στην πλειοψηφία τους οι γονείς τους είναι αγρότες (44%), αλλά σε σημαντικό βαθμό και ελεύθεροι επαγγελματίες (έμποροι κ.λπ.) κατά 19%. Η κατηγορία «άλλο» που εμφανίζει επίσης ψηλό ποσοστό (17%) περιλαμβάνει τις κατηγορίες «κιερεύς» και «δάσκαλος». Αλλά σαν επάγγελμα του πατέρα τους αρκετό ποσοστό καταλαμβάνει κι ο «δημόσιος υπάλληλος» (8%). Σ' αυτές τις δύο τελευταίες περιπτώσεις η κινητικότητα ανάμεσα στις γενεές χαρακτηρίζεται ως οριζόντια (βλέπε Διάγραμμα 4 και Πίνακα 40).

Η εκπαίδευση του πατέρα τους, όπως από όλα τα προηγούμενα χαρακτηριστικά αναμένεται, δεν ξεπερνάει σε πάνω από το μισό ποσοστό (52%) τη βασική. Με μεγάλη διαφορά ακολουθεί αμέσως μετά η Γ' Γυμνασίου (14%) και το Λύκειο (12%) (Πίνακας 11). Το μορφωτικό επίπεδο διαφοροποιείται ανάμεσα στις δύο γενιές σημαντικά, όπως μπορούμε να συγκρίνουμε με το Διάγραμμα 5, που αναφέρεται στο μορφωτικό επίπεδο των ίδιων των ερωτώμενων και του πατέρα τους.

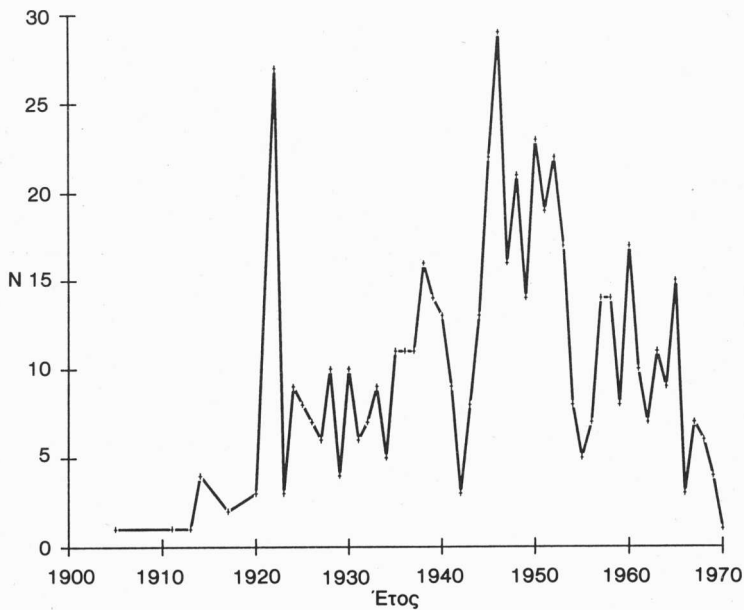
Διάγραμμα 1
Τόπος γέννησης (Περιφέρεια) ερωτώμενων

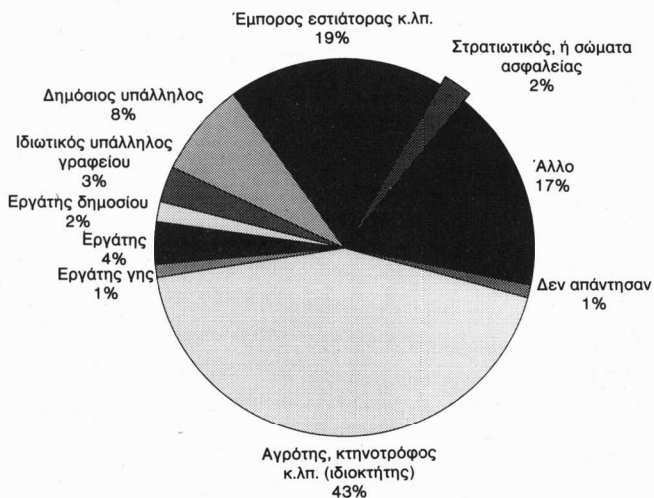
Διάγραμμα 2
Τόπος διαμονής ερωτώμενου

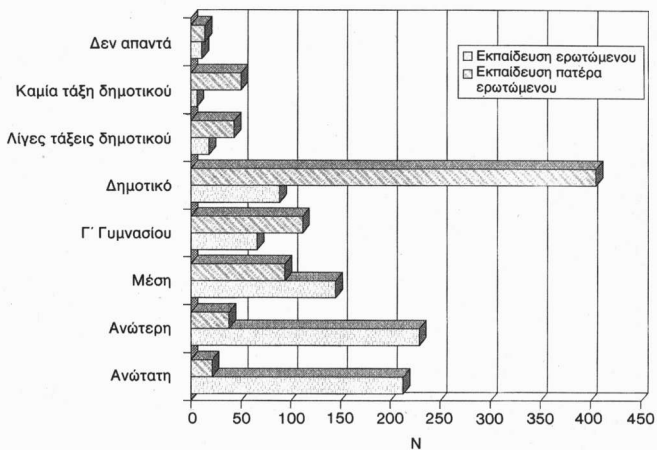

Διάγραμμα 3
Έτος μετακίνησης ερωτώμενου

Διάγραμμα 4
Επάγγελμα πατέρα ερωτώμενου

Διάγραμμα 5*Επίπεδο εκπαίδευσης ερωτώμενου και πατέρα ερωτώμενου*

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

<i>Περιοχή γέννησης</i>		
<i>Αστικότητα</i>	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Αστική	235	30,2
Ημιαστική	82	10,6
Αγροτική	398	51,2
Ακαθόριστη αστικότητα	5	0,6
Δεν απάντησαν	57	7,3
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

<i>Μετακίνηση από τον τόπο γέννησης</i>		
<i>Μετακίνηση</i>	<i>N</i>	<i>(%)</i>
ΝΑΙ	627	80,7
ΟΧΙ	148	19,0
Δεν απάντησαν	2	0,3
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

<i>Λόγοι μετακίνησης</i>		
<i>Λόγοι μετακίνησης</i>	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Υπηρεσιακοί ερωτώμενου	231	29,7
Εκπαίδευση ερωτώμενου	172	22,1
Οικογένεια ανιόντων	63	8,1
Πολιτικοί λόγοι	70	9,0
Οικονομικοί λόγοι	24	3,1
Οικογενειακοί λόγοι (του ερωτώμενου)	7	0,9
Γάμος	31	4,0
Διάφοροι λόγοι	5	0,6
Πολλαπλή απάντηση	7	0,9
Δεν απάντησαν	167	21,5
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

<i>Τόπος διαμονής (το μέγιστο διάστημα) (Περιφέρεια)</i>		
<i>Περιφέρεια</i>	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Ανατολική Μακεδονία, Θράκη	63	8,1
Δυτική Μακεδονία	25	3,2
Κεντρική Μακεδονία	117	15,1
Θεσσαλία	56	7,2
Ήπειρος	39	5,0
Ιόνια Νησιά	17	2,2
Δυτική Ελλάδα	52	6,7
Κεντρική Ελλάδα	38	4,9
Αττική	159	20,5
Πελοπόννησος	56	7,2
Κρήτη	69	8,9
Νότιο Αιγαίο	9	1,2
Βόρειο Αιγαίο	33	4,2
Μικρά Ασία	2	0,3
Ανατολικές χώρες	1	0,1
Ασαφής απάντηση	34	4,4
Άλλες περιοχές	1	0,1
Δεν απάντησαν	6	0,8
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

<i>Τόπος κατοικίας κατά τη συνταξιοδότηση (Περιφέρεια)</i>		
<i>Περιφέρεια</i>	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Ανατολική Μακεδονία, Θράκη	58	7,5
Δυτική Μακεδονία	18	2,3
Κεντρική Μακεδονία	136	17,5
Θεσσαλία	53	6,8
Ήπειρος	39	5,0
Ιόνια Νησιά	15	1,9
Δυτική Ελλάδα	51	6,6
Κεντρική Ελλάδα	41	5,3
Αττική	202	26,0
Πελοπόννησος	53	6,8
Κρήτη	67	8,6
Νότιο Αιγαίο	7	0,9
Βόρειο Αιγαίο	32	4,1
Πολλαπλή απάντηση	1	0,1
Άλλες χώρες	3	0,4
Δεν απάντησαν	1	0,1
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

<i>Οριστική εγκατάσταση μετά τη συνταξιοδότηση (Περιφέρεια)</i>		
<i>Περιφέρεια</i>	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Ανατολική Μακεδονία, Θράκη	59	7,6
Δυτική Μακεδονία	13	1,7
Κεντρική Μακεδονία	141	18,1
Θεσσαλία	56	7,2
Ήπειρος	39	5,0
Ιόνια Νησιά	18	2,3
Δυτική Ελλάδα	53	6,8
Κεντρική Ελλάδα	40	5,1
Αττική	182	23,4
Πελοπόννησος	60	7,7
Κρήτη	70	9,0
Νότιο Αιγαίο	7	0,9
Βόρειο Αιγαίο	31	4,0
Πολλαπλή απάντηση	6	0,8
Δεν απάντησαν	2	0,3
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

<i>Εκπαίδευση πατέρα ερωτώμενου</i>		
<i>Εκπαίδευση</i>	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Ανωτάτη	21	2,7
Ανωτέρα	38	4,9
Λύκειο	94	12,1
Γ' Γυμνασίου	112	14,4
Δημοτικό	405	52,1
Λίγες τάξεις δημοτικού	43	5,5
Καμία τάξη	50	6,4
Δεν απάντησαν	14	1,8
Σύνολο	777	100,0

Γ. ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Διάφορες κοινωνιολογικές έρευνες, τα τελευταία χρόνια, τονίζουν τις σημαντικές σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ των ηλικιωμένων και των οικογενειών τους.

Η έρευνα στα μέλη της ΠΟΠΣ προσπάθησε με μια σειρά ερωτήσεων να επιβεβαιώσει ή, το αντίθετο, να διαψεύσει τις σχέσεις που επικρατούν μεταξύ των ηλικιωμένων μελών και των οικογενειών τους.

Στην ερώτηση ποιος τους βοηθά συνήθως στις καθημερινές δουλειές του σπιτιού, διαπιστώνεται ότι το ήμισυ των ερωτώμενων δεν έχουν ανάγκη από αυτή τη βοήθεια, εφ' όσον απαντούν ότι «κανείς» δεν τους βοηθά (51%). Σε περίπτωση βοήθειας, η πρώτη κατηγορία απαντήσεων είναι «τα παιδιά» (32%) (Πίνακας 12).

Χαμηλά ποσοστά παρουσιάζουν οι κατηγορίες «γείτονες/φίλου», ενώ το 6,0% των ερωτώμενων φαίνεται να έχει τη βοήθεια στις καθημερινές δουλειές αμειβόμενου προσωπικού.

Το ότι το ηλικιωμένο άτομο θα απευθυνθεί σε μια ξαφνική ανάγκη στα παιδιά του, στα εγγόνια και στους συγγενείς επιβεβαιώνεται από τις απαντήσεις των ερωτώμενων, οι οποίοι κατά 89,0% απαντούν ότι θα προσέφευγαν στην οικογένεια (Πίνακας 13).

Οικονομικές – Οικογενειακές σχέσεις

Οι ερωτώμενοι του δείγματος φαίνεται ότι δεν έχουν την ιδιαίτερη οικονομική στήριξη από την οικογένειά τους, και γι' αυτό (Πίνακας 14) μόνο το 2,1% απαντά ότι η οικογένεια τους ενισχύει οικονομικά.

Αντίθετα, στις σχετικές ερωτήσεις (Πίνακες 15, 16), αν δηλαδή οι ίδιοι οι ερωτώμενοι βοηθούν με οποιονδήποτε τρόπο την οικογένειά τους, διαπιστώνεται ότι βοηθούν οικονομικά, ή σε είδος, και τα παιδιά τους και τα εγγόνια τους. Στην ερώτηση 45, σχεδόν το 75% απαντά ότι ενισχύει οικονομικά την οικογένεια, δηλαδή παιδιά, συγγενείς.

Η βοήθεια αυτή φαίνεται να είναι ως επί το πλείστον οικονομική και όχι σε είδος. 10% των ερωτώμενων δέχονται ότι βοηθούν τα παιδιά τους, προσέχοντας τα εγγόνια ή βοηθώντας σε δουλειές σπιτιού.

Σαν λόγο ενίσχυσης (Πίνακας 17), οι ερωτώμενοι απαντούν ότι βοηθούν τα παιδιά τους επειδή χρειάζονται την ενίσχυση αυτή (38%) και ένα 11,0% απαντά ότι, επειδή συνηθίζεται να βοηθούν οι γονείς, και σε ίσο ποσοστό «τους αρέσει να βοηθούν».

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

<i>Βοήθεια σε καθημερινές δουλειές</i>		
	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Παιδιά	252	32,4
Εγγόνια	4	0,5
Γείτονες, φίλοι	5	0,6
Συγγενείς	31	4,0
Αμειβόμενο προσωπικό	47	6,0
Κανείς	397	50,8
Περισσότερες από μία απαντήσεις	15	1,9
Δεν απάντησαν	28	3,6
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

<i>Σε ξαφνική ανάγκη σε ποιον κυρίως απευθύνονται;</i>		
	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Παιδιά, εγγόνια, συγγενείς	689	88,7
Γείτονες	29	3,7
Εκκλησία	4	0,5
Πρόνοια	1	0,1
Άλλοι	18	2,3
Κανείς	9	1,2
Περισσότερες από μία απαντήσεις	8	1,0
Δεν απάντησαν	19	2,4
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

<i>Οικονομική ενίσχυση</i>		
	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Παιδιά, εγγόνια, συγγενείς	16	2,1
Γειτονιά	1	0,1
Πρόνοια	3	0,4
Εκκλησία	—	—
Άλλοι	6	0,8
Δεν απάντησαν	751	96,7
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

Εάν βοηθούν την οικογένειά τους

	Α. ΤΡΟΠΟΣ		Β. ΤΡΟΠΟΣ	
	N	(%)	N	(%)
Οικονομικά, τα παιδιά μου	81	10,4	0,5	
Οικονομικά, τα εγγόνια μου	19	2,4	11	1,4
Βοήθεια σε είδος	38	4,9	15	1,9
Βοήθεια (εγγόνια, δουλειές)	55	7,1	26	3,3
Στο μαγαζί, γραφείο	6	0,8	-	-
Αγορά κατοικίας	3	0,4	1	0,1
Κοινό ταμείο	35	4,5	1	0,1
Σπουδές	46	5,9	6	0,8
Γενική απάντηση	206	26,5	9	1,2
Βοήθεια σε ανιόντες	11	1,4	6	0,8
Δεν απάντησαν	277	35,6	698	100,0
Σύνολο	777	100,0	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 16

Ενίσχυση οικονομική στην οικογένεια

	N	(%)
ΝΑΙ	578	74,4
ΟΧΙ	146	18,8
Δεν απάντησαν	53	6,8
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 17

Λόγος ενίσχυσης

	N	(%)
Χρειάζονται οικονομική ενίσχυση	297	38,2
Συνηθίζεται να βοηθούν οι γονείς	85	10,9
Μου αρέσει να βοηθώ	80	10,3
Άλλος λόγος	52	6,7
Σπουδές	33	4,2
Ανεργία	19	2,4
Πολλαπλή απάντηση	15	1,9
Δεν απάντησαν	194	25,0
Σύνολο	777	100,0

Δ. ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ

Η κατοικία

Η κατοικία παίζει πρωτεύοντα ρόλο για το ηλικιωμένο άτομο, εφ' όσον περνά αρκετό από το χρόνο του μέσα σ' αυτή, από ό,τι δείχνουν τα στοιχεία της έρευνάς μας αλλά και άλλες πηγές που αναφέρονται στο θέμα, αλλά και συνδέεται με ζητήματα καταξίωσης στην κοινωνία, εφ' όσον το σπίτι συνιστά και στοιχείο κοινωνικής ανέλιξης.

Οι περισσότεροι από τις συνταξιούχους της ΠΟΠΣ έχουν ιδιόκτητη κατοικία (85,4%), ενώ μόλις μια μικρή αναλογία (9,7%) μένει με ενοίκιο (Πίνακας 18). Επίσης, φαίνεται ότι το ήμισυ των ηλικιωμένων διαμένει σε μονοκατοικία και το άλλο ήμισυ σε πολυκατοικία.

Από τον Πίνακα 19 προκύπτει ότι οι περισσότεροι συνταξιούχοι επιλέγουν κατοικίες με ασανσέρ (76,7%), όπως είναι φυσικό. Το 23,3% που διαμένει σε πολυκατοικία δίχως ασανσέρ μάλλον επιλέγει διαμερίσματα σε κοντινούς πρώτους ορόφους ή το ισόγειο, ξεπερνώντας έτσι τις δυσκολίες που μπορεί να προέρχονται από την έλλειψη του ασανσέρ.

Η κατάσταση της κατοικίας αυτής καθεαυτήν συνιστά λόγο ικανοποίησης για τα άτομα, η ύπαρξη των ανέσεων, ο καλός προσανατολισμός, η καλή τοποθεσία στην οποία βρίσκεται, συγκέντρωσαν τα μεγαλύτερα ποσοστά στις θετικές απαντήσεις, ενώ, αντίστροφα, η έλλειψη των παραπάνω συντελεί σημαντικά για τις αρνητικές απαντήσεις. Ειδικότερα, η πλειοψηφία των ερωτώμενων (35%) δηλώνει ως λόγο ικανοποίησης το γεγονός ότι είναι άνετη, είναι καινούρια, έχει καλό προσανατολισμό, ενώ ένα 11% δηλώνει την καλή τοποθεσία ως παράγοντα ικανοποίησης. Αντίθετα, ένα 23% θεωρεί ως παράγοντα μη ικανοποίησης το γεγονός ότι η κατοικία τους είναι παλιά, έχει υγρασία, δεν έχει τις απαραίτητες ανέσεις· ακόμη ένα ποσοστό 5% δηλώνει πως το αρνητικό κοινωνικό περιβάλλον, δηλαδή η ασυνεννοησία στην πολυκατοικία, και γενικότερα οι κακοί γείτονες, συντελεί στο να μην αισθάνονται ικανοποιημένοι από την κατοικία τους. Η άσχημη περιοχή, δηλαδή η ύπαρξη θορύβων, σκόνης, υπερβολικής ρύπανσης, λειτουργεί αρνητικά στη διάθεση για την κατοικία τους στο 5% επίσης (Πίνακας 20).

Περιοχή

Περιοχή και κατοικία αποτελούν ένα οργανικά δεμένο σύνολο χώρου, εφ' όσον το άτομο αναγκάζεται να κινείται και στην περιοχή πέ-

ριξ της κατοικίας για την κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών. Οι συνθήκες που διαμορφώνουν το προφίλ κάθε περιοχής, με την ποιότητα ζωής άμεσα συνδεδεμένη με το περιβάλλον και την ύπαρξη ή όχι αγαθών και υπηρεσιών, πλειοδοτούν το αίσθημα ικανοποίησης που νιώθουν τα άτομα από τον ευρύτερο αυτό χώρο. Παράλληλα, και άλλοι λόγοι συντελούν στην επιλογή μιας περιοχής για εγκατάσταση του ατόμου σ' αυτήν, λόγοι που σε κάποιες προχωρημένες ηλικίες φαίνεται να έχουν βαρύνουσα σημασία. Είναι λόγοι, που εν πρώτοις θα τους ονομάζαμε *συναισθηματικούς*, αν και εμμέσως είναι δυνατόν να συνδέονται με αυτή την κατανάλωση που προαναφέραμε. Είναι γνωστό και από άλλες μελέτες ότι οι ηλικιωμένοι, ή αντίστροφα τα παιδιά τους, επιδιώκουν τη γειτνίαση για λόγους που σχετίζονται με την εκατέρωθεν παροχή υπηρεσιών. Έτσι, οι μεν ηλικιωμένοι προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στο νεαρό ζευγάρι με διάφορους τρόπους, όπως π.χ. η φύλαξη των εγγονιών, οι δε νεότεροι με την παροχή βοήθειας στους ηλικιωμένους οσάκις παραστεί ανάγκη.

Στον ερωτώμενο πληθυσμό σημαντικό ρόλο για την επιλογή της περιοχής κατοικίας παίζει η γειτνίαση με τα παιδιά και τους λοιπούς συγγενείς (36%), αλλά και οι άλλοι λόγοι, όπως απλή συνήθεια ή επειδή τους αρέσει η περιοχή, παίζουν αρκετά βαρύνοντα ρόλο (28%). Άλλοι λόγοι, για τους οποίους κατοικούν στη συγκεκριμένη περιοχή, με σημαντικό ποσοστό (16%), είναι επειδή κοντά σ' αυτήν ήταν η δουλειά του ερωτώμενου όταν ήταν εργαζόμενος, ή εντελώς τυχαίοι, όπως ότι σ' αυτήν αγοράστηκε το σπίτι κ.λπ. (16%). Απαντούν ότι ο κυριότερος λόγος για τον οποίο μένουν στη συγκεκριμένη περιοχή είναι ότι είναι ταυτόχρονα και ο τόπος γέννησής τους (14%), γεγονός που μπορεί να εμπεριέχει γνώση της περιοχής, ή ότι είναι κοντά οι συγγενείς, ή και ακόμη καθαρά συναισθηματικοί λόγοι προς τον τόπο γέννησης (Πίνακας 21).

Οι περισσότεροι συνταξιούχοι δηλώνουν πολύ ικανοποιημένοι από την περιοχή κατοικίας τους (71%). Ένα αρκετά σημαντικό ποσοστό δηλώνει λίγη ικανοποίηση (26%), ενώ ένα 3% την αποστρέφεται (Πίνακας 22).

Στη διερεύνηση των αιτιών ένεκα των οποίων κάποιος έλκεται από μια περιοχή, απαντήθηκαν πλήθος περιπτώσεων, με πιο σημαντική, πάνω από το μισό των περιπτώσεων (56%), εκείνη που αναφέρεται στο περιβάλλον. Έτσι, η απουσία καυσαερίων, θορύβου κ.λπ. ατυχών επεμβάσεων του ανθρώπου συνιστούν παράγοντες ικανοποίησης για τους περισσότερους συνταξιούχους. Η εύκολη προσπέλαση στις υπηρεσίες συνιστά λόγο ικανοποίησης για το 18% των συνταξιούχων, ενώ για συναισθηματικούς λόγους αισθάνεται ικανοποιημένο το 8%· για περισσότερους από έναν λόγους ικανοποιείται από την περιοχή το 6% (Πίνακας 23).

Λίγο ικανοποιημένοι από την περιοχή κατοικίας τους είναι σε σημαντικό βαθμό (52%) για λόγους που σχετίζονται με την υποβάθμιση της περιοχής από την επέμβαση του ανθρώπου, όπως π.χ. το θόρυβο, τη μόλυνση, την πυκνή δόμηση κ.λπ.. Μικρή ικανοποίηση από την περιοχή επιφέρει η έλλειψη των υπηρεσιών (12%), εύλογο αποτέλεσμα εφ' όσον είναι εύκολο να κατανοηθούν οι δυσκολίες που επιφέρει η έλλειψή τους, ειδικότερα για τα άτομα κάποιας προχωρημένης ηλικίας. Άλλοι λόγοι που προκαλούν μικρή ικανοποίηση στους συνταξιούχους σχετίζονται με τη μορφολογία του εδάφους ή το κλίμα. Έτσι, το ανηφορικό του εδάφους, οι στενοί δρόμοι, η υγρασία είναι λόγοι που εμποδίζουν την απόλυτη ικανοποίηση για το 7% των ερωτώμενων. Η μοναξιά ή η πλήξη προκαλούν δυσανασχέτηση για το 6% των συνταξιούχων.

Η αποστροφή που αισθάνονται τα άτομα που ρωτήθηκαν, αν και είναι μικρό ποσοστό στο σύνολο των απαντήσεων, οφείλεται κατά πολύ σε λόγους που σχετίζονται με το περιβάλλον, π.χ. το θόρυβο, τη μόλυνση, την πυκνή δόμηση και λοιπά, κατά το 58%. Περισσότεροι από δύο λόγοι επηρεάζουν το 11% των ερωτώμενων, ώστε να μην αισθάνονται την ελάχιστη ικανοποίηση από την περιοχή κατοικίας τους, ενώ για διάφορους άλλους λόγους σχετικούς με προσωπικές ανάγκες –π.χ. δεν υπάρχει κοντά σχολείο για τα εγγόνια– δεν εκτιμούν την περιοχή ως ικανοποιητική (16%) (Πίνακας 24).

Ευρύτερο περιβάλλον (πόλη ή χωριό)

Η σχέση των ατόμων με το ευρύτερο περιβάλλον τους, την πόλη ή το χωριό, η σύλληψη των προβλημάτων αυτού του χώρου και οι συνέπειες αυτών των προβλημάτων στα ίδια τα άτομα είναι ένα σημαντικό ζήτημα με πολλαπλές επιπτώσεις.

Στον ερευνώμενο πληθυσμό, η αξιολόγηση των προβλημάτων της πόλης ή του χωριού από τα ίδια τα άτομα αποκάλυψε βασικά προβλήματα των ηλικιωμένων αλλά και την ευαισθησία τους για προβλήματα γενικότερου ενδιαφέροντος. Είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτο ότι, ενώ η πλειοψηφία των απαντήσεων προέρχεται από αστικές περιοχές και δη αυτή της πρωτεύουσας, το μέγιστο ποσοστό συγκεντρώνει η επισήμανση ότι λείπουν οι χώροι διασκέδασης για τους ηλικιωμένους (15%) σαν πρώτη απάντηση. Οι ηλικιωμένοι έχουν ανάγκη διασκέδασης όπως εκείνοι την εννοούν, αισθανόμενοι ότι παραγκωνίζονται από νέους τρόπους που δεν τους εκφράζουν, λ.χ. παραδοσιακά ταβερνάκια ή καφεεία, ή ακόμη προσδιορίζοντας την έλλειψη ειδικών τόπων συγκέντρω-

σης για τους ηλικιωμένους. Σαν επίσης σημαντικό πρόβλημα εντοπίζουν εκείνο της μόλυνσης του περιβάλλοντος, το θόρυβο κ.λπ. (14%), αποτέλεσμα της αστικοποίησης που προαναφέραμε.

Σημαντικά υψηλό ποσοστό καταλαμβάνει η απάντηση που αναφέρεται στην έλλειψη υπηρεσιών που συνδέονται κύρια με προβλήματα υγείας (10%), όπως νοσοκομεία, γηροκομεία, γιατροί, κ.λπ. . Αν το δομημένο περιβάλλον δημιουργεί προβλήματα σ' όλους τους ανθρώπους κάθε ηλικίας, είναι εύλογο ότι τα προβλήματα αυτά διογκώνονται για τα ηλικιωμένα άτομα. Έτσι, ένα ποσοστό 8% δηλώνει ως προβλήματα θέματα που σχετίζονται με το περιβάλλον και την αντιμετώπισή του από την πολιτεία, π.χ. στενά πεζοδρόμια, κακός φωτισμός, έλλειψη πάρκων, κ.λπ. . Αξίζει να σημειώσει κανείς και το ποσοστό που δηλώνει ως πρώτο πρόβλημα την απομόνωση και την αδιαφορία για τους ηλικιωμένους (8%). Ένα ποσοστό 5% δηλώνει πως δεν έχει κανένα πρόβλημα, ενώ περίπου οι μισοί αναφέρονται σε ένα μόνο πρόβλημα.

Ως δεύτερο πρόβλημα της πόλης ή του χωριού σε πρώτα ποσοστά είναι και πάλι η έλλειψη τόπων διασκέδασης για τους ηλικιωμένους (5%), σε διάφορα επί μέρους προβλήματα αναφέρονται κατά 6%, ενώ το δομημένο περιβάλλον δηλώνεται ως πρόβλημα από το 4% των ερωτώμενων (Πίνακας 25).

Μέσα μαζικής μεταφοράς

Η χρησιμοποίηση των μέσων μαζικής μεταφοράς (Μ.Μ.Μ.) από το ηλικιωμένο άτομο αποκαλύπτει εν πολλοίς και την κοινωνικοποίηση του και την κατάσταση της υγείας του, χωρίς το παραπάνω να είναι απόλυτο, εφ' όσον είναι δυνατόν να υποκαθίστανται από το ΙΧ ή να μην τα χρειάζεται εφ' όσον κατοικεί σε περιοχή όπου έχει ό,τι αγαθά και υπηρεσίες θέλει να καταναλώσει.

Είναι βέβαια δυνατόν ένα ηλικιωμένο άτομο να έχει προσαρμόσει τις ανάγκες του στην όποια αδυναμία έχει, μέσα από μια λογική μη παραδοχής αυτής της αδυναμίας.

Από τα ευρήματα της έρευνας συνάγεται ότι οι μισοί από τους συνταξιούχους δεν χρησιμοποιούν τα μέσα μαζικής μεταφοράς (50%), συστηματικά τα χρησιμοποιεί μόνο ένα 14%, ενώ σε μη συστηματική βάση τα χρησιμοποιεί το 35% (Πίνακας 26).

Οι συνταξιούχοι που χρησιμοποιούν τα Μ.Μ.Μ. «πολύ συχνά» έχουν παρατηρήσει κάποιες ελλείψεις τις οποίες επισημαίνουν ως προβλήματα, προβάλλοντας τις δικές τους προτάσεις με δύο επιλογές.

Έτσι, ως πρώτο πρόβλημα προβάλλουν την έλλειψη τακτικών δρομολογίων (45%). Σημαντικό ποσοστό καταλαμβάνουν οι προτάσεις που αφορούν προβλήματα άμεσα σχετιζόμενα με την ηλικία των ατόμων που απαντούν, π.χ. πιο χαμηλά σκαλοπάτια, θέσεις ειδικές για τα ηλικιωμένα άτομα κ.λπ. (17%). Ακόμη ζητούν οικονομικές διευκολύνσεις, π.χ. χορήγηση πάσου στους ηλικιωμένους κ.λπ. (6%), ενώ αναφέρονται στη συμπεριφορά του κόσμου, ή ζητούν πιο ευγενικό προσωπικό, και άλλα παρόμοια.

Ως δεύτερο πρόβλημα οι ίδιοι οι συνταξιούχοι εντοπίζουν αυτό που σχετίζεται με την ηλικία, π.χ. σκαλοπάτια κ.λπ. (18%), με τα συχνότερα δρομολόγια κατά 15% και τις οικονομικές διευκολύνσεις κατά 12% και τα άλλα αιτήματα.

Οι συνταξιούχοι που χρησιμοποιούν τα Μ.Μ.Μ. «συχνά» προβάλλουν και αυτοί ως πρώτο πρόβλημα τα δρομολόγια (40%) και τις διευκολύνσεις για τους ηλικιωμένους, σκάλες χαμηλές κ.λπ., ως δεύτερο (24%).

Ως δεύτερο πρόβλημα προτάσσουν τις οικονομικές διευκολύνσεις για τους ηλικιωμένους (18%) αλλά και τα δρομολόγια επίσης με 18%. Οι ερωτώμενοι εντοπίζουν και άλλα προβλήματα που σχετίζονται με τα μέσα μαζικής μεταφοράς, όπως την τλαιπωρία και το συνωστισμό που τους κουράζουν, τη συμπεριφορά του προσωπικού, τη συμπεριφορά του κόσμου που δεν τους παραχωρεί θέσεις κ.λπ. (Πίνακας 27).

Έχουμε αναφέρει ότι το 50% των συνταξιούχων δεν χρησιμοποιεί τα μέσα μαζικής μεταφοράς. Οι λόγοι για τους οποίους δεν τα χρησιμοποιεί είναι: (α) Σε μεγαλύτερο ποσοστό διότι δεν υπάρχουν, (β) η πόλη είναι μικρή και δεν χρειάζονται (32%), (γ1) κατά ένα επίσης σημαντικό ποσοστό (28%) δηλώνουν ότι έχουν ΙΧ οι ίδιοι ή η οικογένειά τους. (γ2) Θα πρέπει να επιστημόσουμε ότι ένα σημαντικό ποσοστό (15%) δεν τα χρησιμοποιεί για λόγους υγείας, ενώ 9% επειδή κατοικεί στο κέντρο και δεν τα χρειάζεται ή ακόμη επειδή προτιμά το βάδισμα (6%) (Πίνακας 41).

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

<i>Κατάσταση κατοικίας</i>		
<i>Κατάσταση κατοικίας</i>	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Ιδιόκτητη	661	85,4
Με ενοίκιο	75	9,7
Άλλο	38	4,9
Δεν απάντησαν	3	
Σύνολο	774	100,0
<i>Κατοικία (είδος)</i>		
	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Μονοκατοικία	385	49,7
Πολυκατοικία	387	50,3
Δεν απάντησαν	5	
Σύνολο	772	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 19

<i>Ύπαρξη ασανσέρ στην πολυκατοικία</i>		
	<i>N</i>	<i>(%)</i>
ΝΑΙ	306	76,7
ΟΧΙ	93	23,3
Σύνολο	399	100,0
Δεν απάντησαν	378	

ΠΙΝΑΚΑΣ 20

<i>Λόγος ικανοποίησης από την κατοικία</i>		
<i>Λόγος ικανοποίησης ή μη ικανοποίησης</i>	<i>N</i>	<i>(%)</i>
1. Σχετικά με κατάσταση κατοικίας (ανέσεις, καινούρια, προσανατολισμός κ.λπ.)	271	34,9
2. Σχετικά με θέση κατοικίας (πλατεία, καλή τοποθεσία κ.λπ.)	88	11,3
3. Καλό κοινωνικό περιβάλλον (καλοί συνιδιοκτήτες κ.λπ.)	10	1,3
4. Συναισθηματικοί, οικογενειακοί (εδώ γεννήθηκαν, κοντά σε συγγενείς κ.λπ.)	26	3,3
5. Λόγοι οικονομικοί (δεν έχω ενοίκιο κ.λπ.)	20	2,6
6. Αρνητική κατάσταση κατοικίας (υγρασία, παλιά, χωρίς ανέσεις)	182	23,4
7. Αρνητική περιοχή κατοικίας (θόρυβος, σκόνη κ.λπ.)	39	5,0
8. Αρνητικό κοινωνικό περιβάλλον (ασυνενοησία, κακή λειτουργία πολυκατοικίας κ.λπ.)	38	4,9
9. Οικονομικοί (αυξημένα κοινόχρηστα κ.λπ.)	6	0,8
10. Πολλαπλή απάντηση	24	3,1
Δεν απάντησαν	73	9,4
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 21

<i>Κυριότερος λόγος προτίμησης της περιοχής</i>		
	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Κοντά σε παιδιά, συγγενείς	280	36,0
Ικανοποίηση/συνήθεια	214	27,5
Τόπος γέννησης	108	13,9
Άλλοι λόγοι	124	16,0
Πολλαπλή απάντηση	42	5,4
Δεν απάντησαν	9	1,2
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 22

Ικανοποίηση από την περιοχή κατοικίας

	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Πολύ	505	70,8
Λίγο	202	2,0
Καθόλου	21	2,7
Δεν απάντησαν	4	0,5
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 23

Λόγοι ικανοποίησης από την περιοχή κατοικίας

	<i>Πολλή ικανοποίηση</i>	
	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Συναισθηματικοί (τόπος γέννησης κ.λπ.)	37	7,5
Περιοχή κατοικίας κοντά σε υπηρεσίες	90	18,2
Χαρακτηριστικά της περιοχής (απουσία καυσαερίων, υγιεινή κ.λπ.)	279	56,4
Οικογενειακοί (κοντά σε παιδιά, συγγενείς)	23	4,6
Καλό κοινωνικό περιβάλλον	8	1,6
Λόγοι οικονομικοί (κοντά στην περιουσία μου)	6	1,2
Άλλοι λόγοι	15	3,0
Συήθεια	9	1,8
Πολλαπλή απάντηση	28	5,7
Σύνολο	495	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 24

Λόγοι μη ικανοποίησης από την περιοχή κατοικίας

	<i>Λίγη ικανοποίηση</i>		<i>Καμιά ικανοποίηση</i>	
	<i>N</i>	<i>(%)</i>	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Περιοχή με την επέμβαση του ανθρώπου (θόρυβος, υποβαθμισμένη, μόλυνση, πυκνή δόμηση κ.λπ.)	100	51,8	11	57,9
Μοναξιά, πλήξη	11	5,7	1	5,3
Δεν υπάρχουν υπηρεσίες	24	12,4	1	5,3
Δεν είναι καλό το κοινωνικό περιβάλλον	8	4,1	1	5,3
Λόγοι σχετικοί με το φυσικό περιβάλλον (ανηφόρα, υγρασία, στενοί δρόμοι)	13	6,7	–	–
Άλλες απαντήσεις	20	10,4	3	15,8
Πολλαπλή απάντηση	17	8,8	2	10,5
Σύνολο	193	100,0	19	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 25

Τα δύο μεγαλύτερα προβλήματα της πόλης ή του χωριού διαμονής

	N		(%)	
	A	B	A	B
Κανένα πρόβλημα	36		4,6	
Επέμβαση ανθρώπου (μόλυνση, θόρυβος...)	109	23	14,0	3,0
Έλλειψη υπηρεσιών (νοσοκομεία, γηροκομεία...)	75	16	9,7	2,1
Κοινωνικό περιβάλλον (ληστείες...)	7	4	0,9	0,5
Απομόνωση, αδιαφορία, εγκατάλειψη ηλικιωμένων	60	72	7,7	1,5
Δομημένο περιβάλλον που δημιουργεί προβλήματα στους ηλικιωμένους	63	29	8,1	3,7
Μετακίνηση/επαφή στο κέντρο	45	20	5,8	2,6
Έλλειψη τόπων διασκέδασης για ηλικιωμένους	114	41	14,7	5,3
Οικονομικά προβλήματα (ακρίβεια...)	18	23	2,3	3,0
Διάφορα προβλήματα	55	49	7,1	6,3
Δεν απάντησαν	195	560	25,1	72,1
Σύνολο	777	777	100,0	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 26

Χρησιμοποίηση των μέσων μαζικής μεταφοράς

	N	(%)
Πολύ συχνά	108	13,9
Συχνά	270	34,7
Καθόλου	390	50,2
Δεν απάντησαν	9	1,2
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 27

Προτάσεις για τη βελτίωση των Μ.Μ.Μ.

	A		B		A		B	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Διευκολύνσεις για τους ηλικιωμένους (σκάλες χαμηλές, ειδικά καθίσματα κ.λπ.)	16	16,8	6	18,2	55	24,3	10	12,0
Συχνότερα δρομολόγια	43	45,3	5	15,2	90	39,8	15	18,1
Οικονομικές διευκολύνσεις (μειωμένο εισιτήριο κ.λπ.)	6	6,3	4	12,1	11	4,9	15	18,1
Ελάττωση ταλαιπωρίας	3	3,2	2	6,1	14	6,2	9	10,8
Να είναι ευγενικό το προσωπικό	5	5,3	3	9,1	10	4,4	5	6,0
Διάφορες προτάσεις	10	10,5	4	12,1	21	9,3	15	18,1
Είναι καλά όπως είναι, δεν χρειάζονται τίποτα	3	3,2	-	-	9	4,0	-	-
Να είναι καλύτερη η συμπε- ριφορά των επιβατών προς τους ηλικιωμένους (να προσφέρονται θέσεις κ.λπ.)	6	6,3	6	18,2	13	5,8	11	13,3
Πολλαπλή απάντηση	3	3,2	3	9,1	3	1,3	3	3,6
Σύνολο	95	100,0	33	100,0	226	100,0	83	100,0
Δεν απάντησαν	262							

Ε. ΥΓΕΙΑ

Η υγεία για το ηλικιωμένο άτομο διαδραματίζει σημαντικό ρόλο και καθορίζει τις πλείστες όσες δραστηριότητές του, εφ' όσον συνδέεται με τη δυνατότητά του να κυκλοφορεί, να επικοινωνεί, να ψυχαγωγείται και εν τέλει με την αίσθηση πως δεν αποτελεί παροπλισμένο άτομο, αλλά ένα δραστήριο μέλος της κοινωνίας.

Στην έρευνά μας αρκετές ερωτήσεις προς τους συνταξιούχους σκοπούσαν να αποκαλύψουν την κατάσταση της υγείας τους, είτε από τη σκοπιά που οι ίδιοι την αντιλαμβάνονται είτε με την καταγραφή των ασθενειών που υποφέρουν. Επιπρόσθετα, διερευνήθηκε η εκτίμησή τους για την κρατική περίθαλψη και ζητήθηκαν οι απόψεις τους για τη βελτίωσή της.

Οι περισσότεροι ηλικιωμένοι εκτιμούν ότι η υγεία τους είναι καλή (46%), ενώ ένα ίδιο περίπου ποσοστό (45%) εκτιμά ότι έχει μέτρια υγεία. Αξίζει όμως να αναφέρουμε και το ποσοστό (8%) που δηλώνει πως έχει κακή υγεία, δεδομένου ότι αυτοί οι ηλικιωμένοι έχουν σοβαρές ανάγκες που δεν θα έπρεπε να παραγνωρίζονται. Ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα δύο φύλα δεν παρατηρούνται, θα αναφέρουμε μόνο ότι οι άνδρες σε μεγαλύτερο ποσοστό (48%) δηλώνουν ότι έχουν καλύτερη υγεία έναντι των γυναικών (42%), ενώ οι γυναίκες αξιολογούν την υγεία τους περισσότερο ως μέτρια (50%) έναντι των ανδρών, που σαν μέτρια την αξιολογούν κατά 43% (Πίνακες 28, 29).

Στις ασθένειες από τις οποίες υποφέρουν οι συνταξιούχοι, την πρώτη θέση στο σύνολο του δείγματος κατέχουν οι παθήσεις του κυκλοφορικού (29%), που δηλώνονται και σαν πρώτη ασθένεια, ενώ σαν δεύτερη ασθένεια δηλώνονται οι οστικές παθήσεις (8%). Ένα σημαντικό ποσοστό των ερωτώμενων (17%) δηλώνει πως δεν υποφέρει από καμία ασθένεια, ενώ ένα επίσης σημαντικό ποσοστό (65%) δηλώνει μόνο μία ασθένεια. Ανάμεσα στα δύο φύλα, οι άνδρες υποφέρουν περισσότερο (38%) από κυκλοφορικά και καρδιακά νοσήματα από ό,τι οι γυναίκες (22%), ενώ οι γυναίκες υπερτερούν στις οστικές παθήσεις, ρευματοπάθειες (26%) έναντι των ανδρών (5%) (Πίνακες 30, 31, 32).

Παρά το γεγονός ότι το καθεστώς των ιδιωτικών ασφαλίσεων δείχνει να εξαπλώνεται πλέον και στη χώρα μας, η κρατική ασφάλιση είναι η βασική ασφάλιση για τους συνταξιούχους, εφ' όσον ελάχιστοι έχουν συμπληρωματική ιδιωτική ασφάλιση: μόνο το 4% του συνόλου των ερωτώμενων και σε ελαφρά μεγαλύτερο βαθμό οι γυναίκες (5%), έναντι των ανδρών (5%) (Πίνακες 33, 34).

Το πόσο η προσφερόμενη περίθαλψη καλύπτει τις ανάγκες των συνταξιούχων και πώς εκτιμάται από τους ίδιους τους ενδιαφερόμενους είναι ένα ζήτημα, και σε συνδυασμό με τις προτάσεις για τη βελτίωσή της, αρκετά σημαντικό. Οι συνταξιούχοι αξιολογούν την κρατική περίθαλψη στο μέγιστο ποσοστό τους ως μέτρια (64%). Ως καλή ένα 25%, ενώ κακή το 10% (Πίνακας 35).

Τα προβλήματα των συνταξιούχων που σχετίζονται με την κρατική περίθαλψη, και γενικότερα με την ασφάλισή τους, είναι έντονα και προκύπτουν από απαντήσεις που δόθηκαν σε διάφορες ερωτήσεις που τους απευθύνθηκαν. Σε συγκεκριμένη παραίνεση για υποβολή προτάσεων προς βελτίωση της κρατικής περίθαλψης, οι ερωτώμενοι πρότειναν στο μέγιστο ποσοστό τους (33%) να καταργηθεί κάθε συμμετοχή του ασφαλισμένου σε φάρμακα και περίθαλψη. Η εύρυθμη λειτουργία των νοσοκομείων σαν αίτημα απαντήθηκε από το 16% των ερωτώμενων. Γενικά αιτήματα που περιστρέφονται γύρω από τη βελτίωση της κοινωνικής πολιτικής από το 9%, ενώ δωρεάν οδοντοπροσθετικές εργασίες ζήτησε το 7%. Σαν δεύτερα αιτήματα απαντήθηκαν η εύρυθμη λειτουργία των νοσοκομείων (8%) και η δωρεάν οδοντοπροσθετική (8%), ενώ η απαλλαγή από κάθε συμμετοχή στα φάρμακα κατά 6%. Ένα ποσοστό 60% δίνει μόνο ένα αίτημα για βελτίωση της κρατικής περίθαλψης (Πίνακας 36).

Οι περισσότεροι συνταξιούχοι δηλώνουν πως δεν έχουν πρόβλημα στην πρόσβασή του σε γιατρό (80%), σε φαρμακείο (92%), σε νοσοκομείο (66%) (Πίνακας 37), παρά τα όσα προβλήματα συνδέονται με τις σημαντικές γι' αυτούς υπηρεσίες που αναφέρονται αμέσως μετά.

Έτσι, ένα ποσοστό 13% δηλώνει πως δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα, ενώ φαίνεται να απασχολεί αρκετά το ζήτημα της αναμονής στα νοσοκομεία (10%), ακόμη το πρόβλημα του πλήρους εξοπλισμού των νοσοκομείων (10%), αλλά και η δυσκολία ανεύρεσης γιατρού τις Κυριακές και αργίες (8%) (Πίνακας 38).

ΠΙΝΑΚΑΣ 28

Προσωπική εκτίμηση για την υγεία

	<i>N</i>	(%)
Καλή	355	45,7
Μέτρια	350	45,0
Κακή	64	8,2
Δεν απάντησαν	8	1,0
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 29

Προσωπική εκτίμηση για την υγεία, κατά φύλο

Φύλο	Καλή		Μέτρια		Κακή		Σύνολο	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Άνδρας	245	48,1	221	43,4	43	8,3	509	66,2
Γυναίκα	110	42,3	129	49,6	21	8,1	260	33,8
Σύνολο	355	46,2	350	45,5	64	8,3	769	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 30

Ασθένειες από τις οποίες υποφέρουν

Ασθένεια Α.	N	(%)
Καμιά ασθένεια	134	17,2
Καρδιακά νοσήματα/κυκλοφορικό	226	29,1
Νευρολογικές/ψυχιατρικές παθήσεις	34	4,4
Ενδοκρινοπάθειες	47	6,0
Οστικές παθήσεις/ρευματοπάθειες	82	10,6
Παθήσεις πεπτικού συστήματος	54	6,9
Παθήσεις οφθαλμών/ΩΡΛ	17	2,2
Νεοπλάσματα/κακοήθειες όγκοι	7	0,9
Λοιπές ασθένειες (αναπνευστικά, χοληστερίνη κ.λπ.)	64	8,2
Περισσότερες από δύο	21	2,7
Δεν απάντησαν	91	11,7
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 31

Ασθένειες από τις οποίες υποφέρουν

Ασθένεια Β.	N	(%)
Καρδιακά νοσήματα/κυκλοφορικό	54	6,9
Νευρολογικές/ψυχιατρικές παθήσεις	33	4,2
Ενδοκρινοπάθειες	24	3,1
Οστικές παθήσεις/ρευματοπάθειες	59	7,6
Παθήσεις του πεπτικού συστήματος	24	3,1
Παθήσεις οφθαλμών/ΩΡΛ	15	1,9
Νεοπλάσματα/κακοήθειες	4	0,5
Λοιπές ασθένειες	63	8,1
Δεν απάντησαν	501	64,5
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 32

Ασθένειες από τις οποίες υποφέρουν (κατά φύλο)

	Φύλο							
	Ασθένεια Α				Ασθένεια Β			
	Άνδρας		Γυναίκα		Άνδρας		Γυναίκα	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Καμιά ασθένεια	100	21,8	34	14,9	-	-	-	-
Καρδιακά νοσήματα/ κυκλοφορικό	175	38,2	51	22,4	32	18,4	22	21,6
Νευρολογικές/ψυχιατρικές παθήσεις	21	4,6	13	5,7	20	11,5	13	12,7
Ενδοκρινοπάθειες	31	6,8	16	7,0	15	8,6	9	8,8
Οστικές παθήσεις/ ρευματοπάθειες	23	5,0	59	25,9	36	20,7	23	22,5
Παθήσεις του πεπτικού συστήματος	37	8,1	17	7,5	14	8,0	10	9,8
Παθήσεις οφθαλμών/ΩΡΛ	12	2,6	5	2,2	8	4,6	7	6,9
Νεοπλάσματα/κακοήθειες	5	1,1	2	0,9	1	0,6	3	2,9
Λοιπές ασθένειες (χοληστερίνη, προστάτης κ.λπ.)	44	9,6	20	8,8	48	27,6	15	14,7
Περισσότερες από δύο	10	2,2	11	4,8	-	-	-	-
Σύνολο	458	100,0	228	100,0	174	100,0	102	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 33

Ιδιωτική ασφάλιση

Άλλη ασφάλιση εκτός από την κρατική	N	(%)
ΝΑΙ	31	4,0
ΟΧΙ	739	95,1
Δεν απάντησαν	7	0,9
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 34

<i>Ιδιωτική ασφάλιση, κατά φύλο</i>				
	Άνδρες		Γυναίκες	
	N	(%)	N	(%)
ΝΑΙ	19	3,7	12	4,6
ΟΧΙ	491	96,3	248	95,4
Σύνολο	510	100,0	260	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 35

<i>Αξιολόγηση της κρατικής περίθαλψης</i>		
<i>Αξιολόγηση</i>	N	(%)
Καλή	191	24,6
Μέτρια	497	64,0
Κακή	76	9,8
Δεν απάντησαν	13	17
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 36

	N		(%)	
	A. αίτ.	B. αίτ.	A. αίτ.	B. αίτ.
Οικονομικά γενικά αιτήματα	72	35	9,3	4,5
Καμιά συμμετοχή (φάρμακα, περίθαλψη κ.λπ.)	250	50	33,3	6,4
Μικρότερη συμμετοχή (φάρμακα, περίθαλψη κ.λπ.)	26	6		0,8
Καλύτεροι γιατροί, όλων των ειδικοτήτων	51	42	6,6	5,4
Εύρυθμη λειτουργία νοσοκομείων	122	63	15,7	8,1
Δωρεάν οδοντοπροσθετική, γυαλιά κ.λπ.	54	58	6,9	7,5
Πρόνοια για ειδικές ανάγκες	13	3	1,7	0,4
Βελτίωση κοινωνικής πολιτικής	73	35	9,4	4,5
Απλούστευση γραφειοκρατικών διαδικασιών	28	22	3,6	2,8
Τίποτα	17		2,2	
Δεν απάντησαν	71	463	9,9	59,6
Σύνολο	777	777	100,0	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 37

Εάν οι ερωτώμενοι βρίσκουν εύκολα:

	Γιατρό		Φαρμακείο		Νοσοκομείο	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)
ΝΑΙ	621	79,9	718	92,4	509	65,5
ΟΧΙ	131	16,9	36	4,6	232	29,9
Δεν απάντησαν	25	3,2	23	3,0	36	4,6
Σύνολο	777	100,0	777	100,0	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 38

Προβλήματα σχετικά με τη λειτουργία των ανωτέρω

	N			(%)		
	A	B	Γ	A	B	Γ
Το θέμα της λίστας στα νοσοκομεία	74	18	1	9,5	2,3	0,1
Δεν υπάρχει νοσοκομείο/για όλες τις ειδικότητες	74	14	1	9,5	1,8	0,1
Κακή λειτουργία ιατρείων	14	7	1	1,8	0,9	0,1
Δεν βρίσκεις γιατρό τις αργίες	59	20	1	7,6	2,6	0,1
Είναι δύσκολη η μετάβαση	11	8	2	1,4	1,0	0,3
Ευγενικό προσωπικό/πρόθυμοι γιατροί	10	12	3	1,3	1,5	0,4
Δεν υπάρχει πρόβλημα	102	1	0	13,1	0,1	0,0
Οικογενειακός γιατρός	11	2	0	1,4	0,3	0,0
Διάφορα	62	9	4	8,0	1,2	0,5
Δεν απάντησαν	360	686	764	46,3	88,3	98,3
Σύνολο	777			100,0		

ΣΤ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Η οικονομική κατάσταση των συνταξιούχων καθορίζεται κατά ένα μεγάλο βαθμό από το ύψος της σύνταξής τους. Παράλληλα, το ύψος της σύνταξης αυτής έχει σχέση με το επάγγελμα πριν τη συνταξιοδότηση, τα εργάσιμα έτη, το μορφωτικό επίπεδο κ.λπ.. Γι' αυτό το λόγο, στο τμήμα αυτό, μαζί με την κατανομή των ηλικιωμένων ανάλογα με το ύψος της σύνταξης που απολαμβάνουν, δείχνουμε και διάφορα άλλα χαρακτηριστικά, τα οποία έχουν σχέση με τις αποδοχές τους ή την τρέχουσα οικονομική τους κατάσταση.

Αρχικά παρουσιάζεται η κατανομή κατά μορφωτικό επίπεδο, επάγγελμα πριν τη συνταξιοδότηση και έτος συνταξιοδότησης και κατόπιν το ύψος και ο τρόπος απόκτησης σύνταξης, καθώς και η ύπαρξη άλλων πόρων.

Μορφωτικό επίπεδο, επάγγελμα πριν τη συνταξιοδότηση, έτος συνταξιοδότησης

Οι ηλικιωμένοι στην Ελλάδα, σύμφωνα με αποτελέσματα των απογραφών, συνήθως έχουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και κύρια είχαν απασχόληση στον πρωτογενή τομέα. Αντίθετα, το μορφωτικό επίπεδο των ατόμων του δείγματος οι οποίοι απάντησαν στο ερωτηματολόγιο φαίνεται ιδιαίτερα υψηλό. Πάνω από το 50% έχει ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση, ενώ μια χαμηλή αναλογία (0,8%) του συνόλου εμφανίζονται ως αγράμματοι (Πίνακας 39), κάτι το οποίο φυσικά δεν συμβαίνει στην πραγματικότητα, όπως έχει προαναφερθεί.

Το γεγονός ότι η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων δεν είναι συνηθισμένη για την Ελλάδα¹, είχε ως αποτέλεσμα αφενός η συμμετοχή να είναι χαμηλή, αφετέρου από αυτούς οι οποίοι ανταποκρίθηκαν θετικά στην έρευνα οι περισσότεροι να έχουν υψηλή μόρφωση και κύρια να προέρχονται, όπως θα δούμε παρακάτω, από άτομα που κατά το παρελθόν είχαν απασχόληση ως υπάλληλοι γραφείου (Πίνακας 40). Είναι δε αξιοσημείωτο το γεγονός ότι μια σημαντική αναλογία από τους συνταξιούχους πριν συνταξιοδοτηθούν ήταν δάσκαλοι.

Ένα άλλο «παράδοξο» του Πίνακα 40 είναι η μεγάλη αναλογία συνταξιούχων που είχαν απασχόληση στα επιστημονικά και ελεύθερα

1. Συμπλήρωση μέσω ταχυδρομείου.

επαγγέλματα (43%), η ασήμαντη αναλογία εμπόρων και πωλητών (0,1%) και η χαμηλή ποσοστώση των τεχνιτών-εργατών (1,6%).

Δίχως να περιέλθουμε σε λεπτομερέστερη ανάλυση, από τον Πίνακα 41 προκύπτει ότι μόνον μία χαμηλή αναλογία από τους συνταξιούχους έχει μερική (40 άτομα) ή πλήρη (8 άτομα) απασχόληση στο εργατικό δυναμικό. Εδώ υπάρχει η περίπτωση πολλά άτομα να μην έχουν δηλώσει τη δραστηριότητά τους αυτή για προληπτικούς λόγους, ωστόσο η χαμηλή αναλογία είναι κάτι το οποίο δεν είναι ασυνήθιστο, όπως προκύπτει και από άλλες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα. Για παράδειγμα, στις έρευνες εργατικού δυναμικού της ΕΣΥΕ, η αναλογία ατόμων άνω των 65 ετών που είναι ενεργά στην αγορά εργασίας ξεπερνά το 10%.

Η σημαντικότερη αναλογία (56%) των ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα είχε συνταξιοδοτηθεί στη δεκαετία 1981-1990 (Πίνακας 42). Αφενός, πρόκειται για ένα γεγονός το οποίο εξαρτάται καθοριστικά από την πραγματική ηλικία των μελών της ΠΟΠΣ, αφετέρου, η οικονομική ύφεση της περιόδου αυτής πιθανόν να ώθησε πολλούς από τους τότε εργαζόμενους να κάνουν χρήση του δικαιώματός τους να βγουν σε σύνταξη. Ταυτόχρονα, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και άλλοι παράγοντες οι οποίοι είναι καθοριστικοί για την κατάσταση αυτή. Αφαιρώντας την ηλικία που έχουν οι συνταξιούχοι το τρέχον έτος από την ηλικία συνταξιοδότησης, προκύπτει ότι κατά μέσο όρο η απολαβή σύνταξης έχει διάρκεια 12 έτη, κάτι το οποίο ούτως ή άλλως προκύπτει και από λεπτομερή εξέταση του Πίνακα 42.

Συνοψίζοντας, αναφέρεται ότι οι περισσότεροι συνταξιούχοι της ΠΟΠΣ, που έχουν συμπεριληφθεί στο δείγμα, έχουν μέσο ή υψηλό μορφωτικό επίπεδο, ασκούσαν κυρίως ελευθέρια και επιστημονικά επαγγέλματα ή ήτανπάλληλοι γραφείου και έχουν συνταξιοδοτηθεί κατά τα τελευταία 12 περίπου χρόνια.

Ύψος και τρόπος απόκτησης σύνταξης. Ύπαρξη άλλων πόρων

Η σύνταξη είναι συνήθως μια βασική πηγή εισοδήματος για τους περισσότερους ηλικιωμένους. Πολλές φορές αποτελεί τη μοναδική πηγή και είναι σύνηθες το φαινόμενο να μην επαρκεί για την κάλυψη ενός στοιχειώδους επιπέδου διαβίωσης, ταξινομώντας πολλούς ηλικιωμένους ως φτωχούς, εφ' όσον το ύψος της σύνταξης βρίσκεται κάτω από κάποιο συμβατικό όριο φτώχειας. Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 43, το 8,5% των ηλικιωμένων απολαμβάνει σύνταξη κάτω από τις 80.000 δρχ., ποσόν το οποίο θεωρείται ιδιαίτερα χαμηλό για τα σημερινά δεδομένα.

Επίσης, φαίνεται από τον ίδιο Πίνακα ότι 26 άτομα (3,3% του συνόλου του δείγματος που ανταποκρίθηκε θετικά στην ερώτηση αυτή) έχουν ύψος σύνταξης μέχρι 60.000 δρχ.. Εδώ πρόκειται για περιπτώσεις οι οποίες θα μπορούσαν να ενταχθούν σε καταστάσεις κοινωνικού αποκλεισμού, αν συνδυαστούν με άλλα χαρακτηριστικά, τα οποία θα δείχνουν την πραγματικά άθλια κατάσταση διαβίωσης των ατόμων αυτών.

Στον αντίποδα βρίσκονται τα άτομα με υψηλές απολαβές. Το 8,1% των ηλικιωμένων απολαμβάνει σύνταξη άνω των 201.000 δρχ. και, σε σύγκριση με τους άλλους συνταξιούχους, μπορούμε να πούμε ότι βρίσκεται σε μια πλεονεκτική θέση.

Η μέση σύνταξη για τις γυναίκες είναι 120.000 δρχ. και υπολείπεται κατά 42.000 δρχ. της μέσης σύνταξης των ανδρών. Τα λιγότερα χρόνια απασχόλησης και πιθανόν η διαφοροποίηση στη θέση του επαγγέλματος πριν τη συνταξιοδότηση μπορεί να είναι υπαίτια γι' αυτή τη σημαντική διαφοροποίηση.

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 44, αρκετοί είναι οι συνταξιούχοι που έχουν και άλλες πηγές εσόδων εκτός από τη σύνταξη. Το 20% έχει έσοδα από περιουσία και ένα επιπλέον 20% έχει (πρόσθετη) σύνταξη συζύγου. Μια αρκετά μεγάλη αναλογία (43,4%) δεν έχει άλλους πόρους για τη συντήρησή της και είναι καθοριστικά εξαρτώμενη από το ύψος της σύνταξης, η οποία, όπως έχει ήδη αναφερθεί, πολλές φορές δεν είναι επαρκής για την κάλυψη στοιχειωδών αναγκών.

Σε αρκετές περιπτώσεις η σύνταξη που αποκτά κάποιο άτομο δεν είναι απόρροια της πρώην εργασιακής του δραστηριότητας, αλλά μπορεί να έχει μεταβιβάσει όταν π.χ. ο/η σύζυγος πέθανε και δεν υπάρχει άλλη σύνταξη ή πηγή εισοδήματος στο νοικοκυριό. Βέβαια, όπως προκύπτει από τον Πίνακα 45, οι περισσότεροι συνταξιούχοι ανήκουν στην πρώτη κατηγορία (άμεση σύνταξη απολαμβάνει το 89,6%), ενώ μόλις το 9,9% έχει σύνταξη εκ μεταβιβάσεως, δηλαδή απολαμβάνει σύνταξη θανόντος συζύγου ή άλλου στενού συγγενή.

Όπως έχει διαφανεί από τους παρακάτω πίνακες του παρόντος τμήματος, οι περισσότεροι συνταξιούχοι της ΠΟΠΣ απολαμβάνουν σύνταξη άνω των 120.000 δρχ., ενώ λίγοι είναι αυτοί που έχουν κάτω από τις 60.000 δρχ.. Η εικόνα αυτή πιθανόν να μην είναι αντιπροσωπευτική για το πραγματικό σύνολο των μελών της ΠΟΠΣ, εφ' όσον οι περισσότεροι που έχουν συμμετάσχει στην έρευνα ήταν μορφωμένοι και με ένα σχετικά καλό επάγγελμα πριν τη συνταξιοδότησή τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 39

<i>Επίπεδο εκπαίδευσης</i>		
<i>Εκπαίδευση</i>	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Ανώτατη (Παν/μιο)	213	27,7
Ανώτερη	229	29,8
Λύκειο, Εξατάξιο Γυμνάσιο	145	18,9
Τριτάξιο Γυμνάσιο-Τεχνική Σχολή	66	8,6
Δημοτικό	89	11,6
Λίγες τάξεις Δημοτικού	18	2,3
Καμία τάξη Δημοτικού	6	0,8
Άλλο	2	0,3
Δεν απάντησαν	9	
Σύνολο	768	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 40

<i>Επάγγελμα πριν τη συνταξιοδότηση</i>		
	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Επιστημονικά/Ελευθέρια επαγγέλματα	321	43,0
Διευθύνοντες/Ανώτερα Διοικητικά Στελέχη	10	1,3
Υπάλληλοι Γραφείου	192	25,4
Έμποροι/Πωλητές	01	0,1
Παροχή Υπηρεσιών	50	6,6
Γεωργοί/Κτηνοτρόφοι	18	2,9
Τεχνίτες/Εργάτες	13	1,6
Οικιακά	51	6,7
Λοιπές περιπτώσεις	81	10,7
Μη δυνάμενοι να καταταγούν	15	1,7
Δεν απάντησαν	25	
Σύνολο	752	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 41

<i>Είδος απασχόλησης μελών της ΠΟΠΣ</i>		
	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Πλήρης	8	16,3
Μερική	40	83,3
Σύνολο	48	100,0
Καθόλου	729	

ΠΙΝΑΚΑΣ 42

Έτος συνταξιοδότησης των μελών της ΠΟΠΣ

	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Έως το 1970	85	11,1
1971-1980	182	24,0
1981-1990	429	56,0
1991 +	69	08,9
Σύνολο	765	100,0
Δεν απάντησαν	12	

ΠΙΝΑΚΑΣ 43

Ύψος σύνταξης μελών της ΠΟΠΣ

<i>Σύνταξη (χιλ.δρχ.)</i>	<i>N</i>	<i>(%)</i>
έως 60	26	3,6
61-70	11	1,5
71-80	24	3,4
81-120	105	14,3
121-140	77	10,5
141-160	215	29,4
161-180	177	24,2
181-200	36	5,0
201 +	61	8,1
Σύνολο	732	100,0
Δεν απάντησαν	45	

ΠΙΝΑΚΑΣ 44

Ύπαρξη άλλων πόρων εκτός από σύνταξη και επικουρικά ταμεία

	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Εργασία	14	2,0
Περιουσία	149	20,0
Οικονομική ενίσχυση	16	2,1
Σύνταξη συζύγου	149	20,0
Εισοδήματα από άλλα μέλη οικογένειας	36	4,8
Όχι άλλοι πόροι	325	43,4
Περιουσία/σύνταξη συζύγου	25	3,3
Λοιπές περιπτώσεις	34	4,4
Σύνολο	748	100,0
Δεν απάντησαν	28	

ΠΙΝΑΚΑΣ 45

Κατανομή μελών της ΠΟΠΣ κατά τρόπο απόκτησης σύνταξης		
	N	(%)
Άμεση	689	89,6
Εκ μεταβιβάσεως σύντ. (θανόντος συζύγου ή άλλου στενού συγγενή)	76	9,9
Και με τους δύο τρόπους	4	0,5
Σύνολο	769	100,0
Δεν απάντησαν	8	

Ζ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ (Διάθεση χρόνου, Διακοπές)

Η διάθεση του ελεύθερου χρόνου στην τρίτη ηλικία έχει άλλη διάσταση απ' ό,τι στις άλλες ηλικιακές ομάδες. Το ηλικιωμένο άτομο διαθέτει διαφορετικά τον «ελεύθερο χρόνο του» γιατί με τη συνταξιοδότησή του η διάθεση του χρόνου του είναι εντελώς διαφορετική.

Στην παρούσα έρευνα της ΠΟΠΣ, με μια σειρά ερωτήσεων προσπαθήσαμε να αγγίξουμε το θέμα της διάθεσης του χρόνου των ερωτώμενων σε μια εποχή που η έννοια αυτή έχει τις δικές της διαστάσεις, εφ' όσον συνδέεται στενά με τον «καταναλωτισμό» και την «εμπορευματοποίηση».

Σε σχετική ερώτηση ζητείται από τους ερωτώμενους να μας απαντήσουν εάν είναι μέλη συλλόγου. Σχεδόν το 42% απαντά ότι δεν ανήκει σε κανέναν άλλο σύλλογο (σημειώνεται ότι όλοι οι ερωτώμενοι είναι μέλη της ΠΟΠΣ). Το 21% απαντά ότι ανήκει σε πολιτιστικό σύλλογο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι σε πολιτικό κόμμα, στα ΚΑΠΗ και σε θρησκευτική οργάνωση είναι μέλη το 5,0% περίπου των ερωτηθέντων (Πίνακας 46).

Όπως έχει διαπιστωθεί κι από άλλες κοινωνιολογικές έρευνες που έγιναν στα πλαίσια του ΕΚΚΕ, οι ερωτώμενοι περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους (γύρω στο 43,0%) παρακολουθώντας τηλεόραση και ακούγοντας ραδιόφωνο. Δηλαδή, αποτελεί τη βασική τους επιλογή. Το δείγμα της παρούσας έρευνας, όπως διαπιστώθηκε από τη σχετική ερώτηση, έχει υψηλή εκπαίδευση. Αυτό διαπιστώνεται και στον Πίνακα 47, όπου το 16,0% των ερωτώμενων απαντά ότι περνά τον ελεύθερο χρόνο του με διάβασμα. Το αρκετά υψηλό ποσοστό (26,0%) στην πρώτη απάντηση και (31,0%) στη δεύτερη απάντηση, για την κατηγορία «Άλλο», καλύπτει δραστηριότητες, όπως ψάρεμα, κηπουρική, κέντημα, κυνήγι, τις οποίες ιδιαίτερα φαίνεται να προτιμούν οι ηλικιωμένοι της έρευνας.

Η ψυχαγωγία η οποία ενδιαφέρει τους ερωτώμενους, αλλά δεν μπορούν για βασικούς λόγους (όπως οικονομικοί) ν' απολαύσουν, είναι τα ταξίδια, οι διακοπές, οι εκδρομές. Επίσης, το 8,0% απαντά ότι θα τους ενδιέφερε το θέατρο, ο κινηματογράφος και οι συναυλίες (Πίνακας 48).

Εκτός όμως από το οικονομικό, κι άλλοι λόγοι, όπως υγείας, ηλικίας και αναπηρίας, εμποδίζουν το 11,0% των ερωτώμενων σε διάφορους τρόπους ψυχαγωγίας (Πίνακας 49).

Περισσότεροι από τους μισούς ηλικιωμένους της έρευνας (51,0%) δεν πήγαν διακοπές τον τελευταίο χρόνο. Ο λόγος και σ' αυτή την περίπτωση φαίνεται να είναι οικονομικός, εφ' όσον το 27,0% των ερωτώμενων τον αναφέρει σαν βασική αιτία (Πίνακας 50, 51).

Σχέσεις με την τεχνολογία

Κοινωνιολογικές έρευνες διατυπώνουν την άποψη ότι το ηλικιωμένο άτομο δυσκολεύεται να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις της σύγχρονης τεχνολογίας.

Οι ερωτώμενοι της έρευνας, με ποσοστό γύρω στο 85%, πιστεύουν ότι η τεχνολογία διευκολύνει τη ζωή. Ο λόγος επιτυχίας είναι ότι παρέχει ανέσεις (55%), βελτιώνει τη ζωή (17%). Ελάχιστοι ερωτώμενοι διατυπώνουν επιφυλάξεις για τις θετικές παροχές της σύγχρονης τεχνολογίας, και μόνο το 1% των ερωτώμενων απαντά ότι απορρίπτει τη σύγχρονη τεχνολογία γιατί καταστρέφει το περιβάλλον (Πίνακας 52, 53).

ΠΙΝΑΚΑΣ 46

Μέλος σε σύλλογο

	Α. Σύλλογος		Β. Σύλλογος	
	N	(%)	N	(%)
Πολιτιστικός σύλλογος	163	21,0		
Ψυχαγωγικός σύλλογος	21	2,7	7	0,9
Αθλητικός σύλλογος	2	0,3	5	0,6
Θρησκευτική οργάνωση	36	4,6	17	2,2
Πολιτικό κόμμα	38	4,9	25	3,2
ΚΑΠΗ	38	4,9	18	2,3
Σε άλλο	64	8,2	28	3,6
Σε κανένα	327	42,1	1	0,1
Δεν απάντησαν	88	11,3	8	1,0
Δεν ανήκουν σε Β' Σύλλογο			668	86,0
Σύνολο	777	100,0	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 47

Πώς περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους

	Α. Απάντηση		Β. Απάντηση	
	N	(%)	N	(%)
Τηλεόραση, ραδιόφωνο	336	43,2	3	0,4
Διάβασμα	124	16,0	106	13,6
Θέατρο, κιν/φος, συναυλίες	2	0,3	8	1,0
Ταβέρνες, καφενείο	19	2,4	42	5,4
Εκκλησία	30	3,9	67	8,6
Οικογενειακές συγκεντρώσεις	14	1,8	34	4,4
Περίπατοι	22	2,8	84	10,8
Εκδρομές	7	0,9	59	7,6
Άλλο	200	25,9	239	30,8
Δεν μπορούν	2	0,3		
Δεν απάντησαν	21	2,7	135	17,4
Σύνολο	777	100,0	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 48

Τρόπος ψυχαγωγίας που θα ήθελαν και δεν μπορούν

	N	(%)
Θέατρο, κιν/φος, συναυλίες	63	8,1
Ταξίδια, εκδρομές, διακοπές	228	29,3
Κέντρα διασκέδασης, ταβέρνες	5	0,6
Συγκεντρώσεις, συντροφιά	23	3,0
Ποιοτική ψυχαγωγία	7	0,9
Διάβασμα, βιβλιοθήκες	3	0,4
Δημιουργική απασχόληση	3	0,4
Άλλα (κυνήγι, ψάρεμα κ.λπ.)	34	4,4
Θα ήθελα, μου αρέσει η ψυχαγωγία	48	6,2
Κανένας (δεν νομίζω ότι υπάρχει)	73	9,4
Δεν απάντησαν	290	37,3
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 49

*Λόγοι για τους οποίους δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιήσουν
την επιθυμία τους*

	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Οικονομικοί	182	23,4
Υγεία, ηλικία, αναπηρία	82	10,6
Λόγοι υγείας συζύγου	7	0,9
Δεν υπάρχουν (θέατρο κ.ά.)	63	8,1
Έλλειψη παράας	5	0,6
Δεν αρέσει στην οικογένεια	5	0,6
Έλλειψη χρόνου, υποχρεώσεις	19	2,4
Δεν υπάρχει οργάνωση, ενημέρωση	9	1,2
Άλλα	17	2,2
Πολλαπλή απάντηση	12	1,5
Δεν απάντησαν	376	48,4
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 50

Διακοπές τον τελευταίο χρόνο

	<i>N</i>	<i>(%)</i>
ΝΑΙ	238	30,6
ΟΧΙ	399	51,4
Πήγα διακοπές στο χωριό μου	108	13,9
Συνδυασμός ΝΑΙ και στο χωριό	19	2,4
Δεν απάντησαν	13	1,7
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 51

Λόγος για τον οποίο δεν πήγαν διακοπές

	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Λόγοι οικονομικοί	213	27,4
Ασθένεια	79	10,2
Άλλος	86	11,1
Πολλαπλή απάντηση	22	2,8
Δεν απάντησαν	376	48,4
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 52

Άποψη για την τεχνολογία

	<i>N</i>	<i>(%)</i>
ΝΑΙ	659	84,8
ΟΧΙ	33	4,2
ΝΑΙ και ΟΧΙ	63	8,1
Δεν απάντησαν	20	
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 53

Λόγος επιτυχίας ή όχι της τεχνολογίας

	<i>N</i>	<i>(%)</i>
ΝΑΙ		
Παρέχει ανέσεις	428	55,1
Βελτίωση ζωής (τηλεπικοινωνίες...)	133	17,1
Άλλα	44	5,7
ΟΧΙ		
Απάνθρωπη	5	0,6
Υπερκαταναλωτισμός	7	0,9
Καταστρέφει το περιβάλλον	8	1,0
ΝΑΙ και ΟΧΙ		
Προκαλεί ανεργία	9	1,2
Ενισχύει τον ατομικισμό	12	1,5
Πολλαπλή απάντηση	31	4,0
Δεν απάντησαν	85	10,9
Σύνολο	777	100,0

Η. ΑΝΤΙΑΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΡΟΛΟ ΤΩΝ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ

Όπως ήδη αναφέρθηκε στην εισαγωγή, αφορμή για τη διεξαγωγή της έρευνας στα μέλη της ΠΟΠΣ ήταν το Ευρωπαϊκό Έτος Ηλικιωμένων 1993. Τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης προσπάθησαν να ευαισθητοποιήσουν τους κατοίκους των χωρών τους για τα προβλήματα που απασχολούν την ηλικιακή αυτή ομάδα.

Οι ερωτώμενοι της έρευνας φαίνεται (γύρω στο 58%) να είναι ενήμεροι για το Έτος των Ηλικιωμένων. Αντίστοιχα, το 40% δεν ήταν ενήμερο. Ως πηγή πληροφόρησης το 19% περίπου δηλώνει το ραδιόφωνο, την τηλεόραση και τα ΜΜΕ, με αμέσως επόμενη κατηγορία τις εφημερίδες και τα περιοδικά.

Σημαντική πηγή πληροφόρησης ήταν για τους ερωτώμενους η ίδια η ΠΟΠΣ, η οργάνωσή τους, καθώς και το έντυπο *Συνταξιοδοτικό Βήμα* (10,5%).

Ζητήθηκε από τους ερωτώμενους της έρευνας να απαντήσουν τι πιστεύουν για το ρόλο των ηλικιωμένων και πώς η ηλικιακή αυτή ομάδα μπορεί να συμβάλει στην ενότητα της Ευρώπης. Το 1/4 περίπου των ηλικιωμένων δηλώνει ότι οι ηλικιωμένοι μπορούν να συμβάλουν σε αυτή την ενότητα, με την εμπειρία τους. Ένα 10% προτείνει την ανταλλαγή επισκέψεων, ενώ περίπου πάλι το 10% των ερωτώμενων αμφιβάλλει για αυτή τη συμβολή (Πίνακες 54, 55, 56).

Σχέσεις ηλικιωμένων με τη νέα γενιά

Το ονομαζόμενο *χάσμα των γενεών* παρουσιάζεται ιδιαίτερα έντονο στην εποχή μας. Αμφισβητείται η εμπειρία των ηλικιωμένων ατόμων στη σύγχρονη εποχή, κάτι που δεν συνέβαινε στο παρελθόν, κι αντίθετα έχει δοθεί προτεραιότητα στα θέματα που απασχολούν τους νέους.

Κάτω από αυτή τη διαμόρφωση, οι ηλικιωμένοι αισθάνονται πολλές φορές «παραγκωνισμένοι» από τη νεότερη γενιά.

Σε ερωτήσεις ζητείται η γνώμη των ηλικιωμένων για τους νέους. Το 28% των ερωτώμενων δίνει την αρνητική εικόνα που έχει για τους νέους, που θεωρεί ότι είναι εγωιστές, αδιάφοροι, ανεύθυνοι, ασεβείς, αλαζόνες, δηλαδή δίνει την αρνητική εικόνα της προσωπικότητάς τους.

Το 23% των ερωτώμενων, δηλαδή η αμέσως επόμενη κατηγορία, δηλώνει μια θετική εικόνα για την προσωπικότητά τους τονίζοντας ότι είναι έξυπνοι, πνευματώδεις, καλοί, ωραίοι, παρεξηγημένη γενιά, ευσυνείδητοι.

Οι υπόλοιπες κατηγορίες δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερα ποσοστά και κυμαίνονται μεταξύ αρνητικών και θετικών κρίσεων (Πίνακας 57).

Η εικόνα αλλάζει εν μέρει όταν οι ηλικιωμένοι καλούνται να απαντήσουν πώς τους αντιμετωπίζουν οι νέοι. Το 14% περίπου απαντά ότι τους αντιμετωπίζουν με αγάπη, σεβασμό και κατανόηση, ενώ όλες οι υπόλοιπες υποκατηγορίες δηλώνουν την αρνητική συμπεριφορά των νέων έναντι των ηλικιωμένων.

Οι κατηγορίες, όπως με αναίδεια, αγένεια (21%), με αδιαφορία, ψυχρότητα (23%), με περιφρόνηση (8%), αποτελούν τις βασικές απαντήσεις και δηλώνουν την αντίληψη που έχουν για τους ηλικιωμένους οι νέοι (Πίνακας 58).

ΠΙΝΑΚΑΣ 54

Γνώση για το έτος ηλικιωμένων 1993

	<i>N</i>	<i>(%)</i>
ΝΑΙ	451	58,0
ΟΧΙ	311	40,0
Δεν απάντησαν	15	1,9
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 55

Πηγή πληροφόρησης

	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Από το ερωτηματολόγιο	37	4,8
ΠΟΠΣ-Συνταξιοδοτικό Βήμα	81	10,4
ΚΑΠΗ	4	0,5
Σύνδεσμοι-Οργανώσεις	10	1,3
Εφημερίδες-Περιοδικά	108	13,9
Ραδιόφωνο-Τηλεόραση-ΜΜΕ	146	18,8
Περισσότερο από ένα	38	4,9
Δεν θυμάμαι καλά	7	0,9
Τυχαία συζήτηση	13	1,7
Δεν απάντησαν	333	42,9
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 56

Ρόλος ηλικιωμένων για την ενότητα της Ευρώπης

	<i>N</i>	<i>(%)</i>
ΟΧΙ, αμφιβάλλω	77	9,9
ΝΑΙ, με την εμπειρία τους	190	24,5
ΝΑΙ, με ανταλλαγή επισκέψεων	73	9,4
ΝΑΙ, οι ικανοί	13	1,7
ΝΑΙ, ανεξάρτητα από ηλικία	9	1,2
Κάθε άτομο μπορεί		
ΝΑΙ, από οργανωμένα σχήματα	41	5,3
Δεν ξέρω	27	3,5
ΝΑΙ, προφορικά υπέρ της ΕΟΚ	19	2,4
Άλλα	155	19,9
Πολλαπλή απάντηση	2	0,3
Δεν απάντησαν	49	6,3
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 57

Γνώμη ηλικιωμένων για τους νέους

	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Τεμπέληδες	37	4,8
Εγωιστές/αρνητική προσωπικότητα	219	28,2
Αβέβαιο μέλλον/χωρίς ιδανικά	98	12,6
Ευθύνη των μεγαλύτερων	34	4,4
Θετική προσωπικότητα	186	23,4
Ώριμοι, έξυπνοι, μορφωμένοι	36	4,6
Χειρότεροι από παλιότερους	7	0,9
Χωρίς σεβασμό στα γηρατειά	10	1,3
Όπως γινόταν σε κάθε γενιά	10	1,3
Πολλαπλή απάντηση	91	11,7
Δεν απάντησαν	49	6,3
Σύνολο	777	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 58

Αντιμετώπιση ηλικιωμένων από τους νέους

	<i>N</i>	<i>(%)</i>
Με περιφρόνηση, αρνητική αντιμετώπιση	62	8,0
Ανάλογα με την ανατροφή τους	72	9,3
Δεν σέβονται	14	1,8
Με αναίδεια, αγένεια	165	21,2
Με αδιαφορία, ψυχρότητα	178	22,9
Με αγάπη, σεβασμό, κατανόηση	107	13,8
Θύματα του κατεστημένου	11	1,4
Άλλα	107	13,8
Δεν γνωρίζω	3	0,4
Πολλαπλή απάντηση	8	1,0
Δεν απάντησαν	50	6,4
Σύνολο	777	100,0

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η συγκεκριμένη έρευνα σκοπούσε να αποκαλύψει την οικονομική και κοινωνική κατάσταση των συνταξιούχων και παράλληλα να καταγράψει τη στάση τους απέναντι σε θέματα που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με αυτούς.

Ο μικρός αριθμός των απαντήσεων που πήραμε δεν μας επιτρέπει να γενικεύσουμε τα όποια αποτελέσματα προέκυψαν μετά την επεξεργασία των δεδομένων, μας δίνεται όμως η δυνατότητα να τα εκλάβουμε ως ενδεικτικές τάσεις της συγκεκριμένης ομάδας.

Συμπερασματικά, αναφερόμενοι στα αποτελέσματα, θα είχαμε να επισημάνουμε:

- Οι περισσότεροι συνταξιούχοι έχουν ηλικία άνω των 65 ετών, αν και ένα σημαντικό ποσοστό (34%) είναι κάτω από αυτό το όριο.

- Η πλειοψηφία των ερωτώμενων είναι έγγαμοι, αν και ένα σημαντικό ποσοστό του δείγματος (18%) ζει σε κατάσταση χηρείας.

- Οι περισσότεροι συνταξιούχοι έχουν αποκτήσει δύο παιδιά, με ένα αρκετό ποσοστό (18%) να έχει ένα παιδί.

- Όσον αφορά τη σύνθεση του νοικοκυριού, παρουσιάζεται ένα σημαντικό ποσοστό (10%) ατόμων που ζουν μόνα τους, ενώ η πλειοψηφία ζει με τον/την σύζυγό του.

- Οι περισσότεροι συνταξιούχοι κατάγονται από την περιφέρεια της Πελοποννήσου, αλλά σε επίπεδο νομού από τον Ν. Αττικής. Σε επίπεδο

περιοχής, οι περισσότεροι είναι αγροτικής καταγωγής με πατέρα που ασκούσε το επάγγελμα του αγρότη.

– Έφυγαν από τον τόπο γέννησής τους οι περισσότεροι ηλικιωμένοι κύρια για υπηρεσιακούς λόγους ή λόγους σπουδών, με κατευθύνσεις την περιφέρεια Αττικής και τα αστικά κέντρα. Αντίστροφα, μετά τη συνταξιοδότηση κινήθηκαν προς τις αστικές και ημιαστικές περιοχές με την περιφέρεια Αττικής να χάνει κάποιο ποσοστό του πληθυσμού της.

– Οι σχέσεις με την οικογένεια είναι αρκετά ισχυρές, εφ' όσον, όπως δηλώνει το μεγαλύτερο ποσοστό των ηλικιωμένων, θα απευθύνονταν στα παιδιά τους σε περίπτωση ξαφνικής ανάγκης.

– Οι ηλικιωμένοι που απάντησαν είναι αρκετά αυτόρχεις, εφ' όσον, όπως δηλώνει το μεγαλύτερο ποσοστό, δεν χρειάζονται τη βοήθεια κανενός σε καθημερινή βάση.

– Οι οικονομικές ενδο-οικογενειακές σχέσεις είναι αρκετά ισχυρές, εφ' όσον αρκετοί ηλικιωμένοι δηλώνουν ότι βοηθούν οικονομικά τα παιδιά και τα εγγόνια τους.

– Η πλειοψηφία των ερωτώμενων ζει σε ιδιόκτητη κατοικία και δηλώνει ικανοποιημένη από αυτήν, αν και σημαντικό ποσοστό αισθάνεται μικρή ικανοποίηση από την κατοικία του. Κύριος λόγος για τον οποίο το άτομο αισθάνεται ικανοποιημένο είναι το γεγονός πως η κατοικία είναι άνετη, ενώ, αντίστροφα, το γεγονός ότι δεν είναι άνετη συνιστά βασικό λόγο μη ικανοποίησης.

– Η περιοχή στην οποία βρίσκεται η κατοικία ικανοποιεί επίσης το μέγιστο μέρος των ερωτώμενων με κύριο λόγο τη γειτνίαση με παιδιά ή συγγενείς.

– Οι ερωτώμενοι στο μέγιστο ποσοστό τους δηλώνουν σαν πρώτο πρόβλημα της πόλης τους την έλλειψη χώρων διασκέδασης ειδικά για τους ηλικιωμένους, με δεύτερο πρόβλημα τη μόλυνση του περιβάλλοντος και την ηχορρύπανση.

– Το ήμισυ των ηλικιωμένων δηλώνει πως δεν χρησιμοποιεί τα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς. Από εκείνους που δηλώνουν πως τα χρησιμοποιούν, εντοπίζονται κάποια προβλήματα, με πρώτο την έλλειψη τακτικών δρομολογίων, αλλά σε σημαντικό ποσοστό και προβλήματα που δημιουργούνται ειδικά για τους ηλικιωμένους, όπως τα ψηλά σκαλοπάτια κ.ά. . Ο κύριος λόγος για τον οποίο δεν τα χρησιμοποιούν είναι πως δεν χρειάζονται, αλλά σε σημαντικό ποσοστό επειδή έχουν δικό τους ΙΧ.

– Όσον αφορά την υγεία τους, στην πλειοψηφία δηλώνουν πως έχουν καλή υγεία ή μέτρια σε ίσο περίπου ποσοστό, ενώ ένα ποσοστό 8% δηλώνει πως έχει κακή υγεία. Οι άνδρες υποφέρουν επί το πλείστον από παθήσεις του κυκλοφορικού, ενώ οι γυναίκες υπερτερούν στις οστικές παθήσεις, ρευματοπάθειες.

- Οι ερωτώμενοι αξιολογούν την κρατική περίθαλψη ως μέτρια και υποβάλλουν προτάσεις για τη βελτίωσή της. Η κατάργηση της συμμετοχής στα φάρμακα και την περίθαλψη από την πλευρά των ασφαλισμένων καταλαμβάνει την πρώτη θέση στις προτάσεις των ηλικιωμένων, αλλά και άλλα αιτήματα όπως η εύρυθμη λειτουργία των νοσοκομείων, η βελτίωση της κοινωνικής πολιτικής, δωρεάν οδοντοπροσθετικές εργασίες κ.ά. .

- Η πλειοψηφία των συνταξιούχων δεν έχει προβλήματα στην πρόσβασή της σε γιατρό, φαρμακείο, νοσοκομείο.

- Οι περισσότεροι ηλικιωμένοι του δείγματος έχουν υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και ασκούσαν πριν συνταξιοδοτηθούν το επάγγελμα του δασκάλου και λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα. Ελάχιστοι από αυτούς εργάζονται μετά τη συνταξιοδότηση· άρα η σύνταξη αποτελεί την κύρια πηγή εισοδήματος, αν και αρκετοί έχουν συμπληρωματικό εισόδημα από κάποια περιουσία ή σύνταξη συζύγου. Η μέση σύνταξη για τις γυναίκες είναι 120.000 δρχ., ενώ για τους άνδρες είναι 160.000 δρχ. .

- Οι ηλικιωμένοι διαθέτουν τον περισσότερο ελεύθερο χρόνο τους στην παρακολούθηση της τηλεόρασης και την ακρόαση του ραδιοφώνου. Το ήμισυ αυτών δεν είναι μέλη κάποιου συλλόγου, ενώ θα επιθυμούσαν και δεν μπορούν, κυρίως λόγω οικονομικών δυσχερειών, τα ταξίδια και τις εκδρομές.

- Οι σχέσεις των ηλικιωμένων με την τεχνολογία είναι καλές, εφ' όσον η πλειοψηφία την αποδέχεται και πιστεύει ότι διευκολύνει τη ζωή.

- Αντίθετα, οι σχέσεις με τη νέα γενιά δεν βρίσκονται σε καλό επίπεδο. Η πλειοψηφία των ερωτώμενων έχει αρνητική εικόνα για τους νέους, αλλά και επί το πλείστον πιστεύουν πως οι νέοι δεν τους βλέπουν θετικά.

- Το βασικότερο αίτημα που επιθυμούν να προβάλλει η ΠΟΠΣ είναι η αύξηση των συντάξεων, αλλά και η βελτίωση της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης.

Οι συνταξιούχοι πολιτικοί υπάλληλοι, στο τέλος της έρευνας, προβάλλουν απόψεις και σκέψεις γενικότερου ενδιαφέροντος, αλλά και αρκετά από τα προβλήματα που αναφέρονται σε προηγούμενες ερωτήσεις, επιπρόσθετα δείχνουν ικανοποίηση για την έρευνα την οποία εκλαμβάνουν ως εκδήλωση ενδιαφέροντος από την Ομοσπονδία.

Με την πεποίθηση ότι η γνώση είναι σημαντικός παράγων για την επίλυση των προβλημάτων, θεωρούμε τα αποτελέσματα αποκαλυπτικά της θέσης των συνταξιούχων, και θα πρέπει να οδηγήσουν στην αντιμετώπισή τους από την Πολιτεία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αμνρά Α., Γεωργιάδη Ε., Τεπερόγλου Α., 1986, *Ο θεσμός της Ανοικτής Προστασίας των ηλικιωμένων στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Γκιζέλης Γρ., Καυτατζόγλου Ρ., Τεπερόγλου Α., Φίλιας Β., 1984, *Παράδοση και νεωτερικότητα στις πολιτιστικές δραστηριότητες της ελληνικής οικογένειας: μεταβαλλόμενα σχήματα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Ελληνική Εθνική Επιτροπή για την παγκόσμια συνέλευση γήρατος, *Οι ηλικιωμένοι στην Ελλάδα*, Ηνωμένα Έθνη, Βιέννη, 1982 (Εθνική Έκθεση).
- Ήρα Έμκε-Πουλοπούλου, 1992, «Η δημογραφική γήρανση και το εισόδημα των ηλικιωμένων στις χώρες της Ευρώπης και στην Ελλάδα». Ανακοίνωση στο συνέδριο: *Οι δημογραφικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Έκδοση πρακτικών, 1994, Αθήνα, Λιβάνης.
- Ήρα Έμκε-Πουλοπούλου, 1991, «Δημογραφική γήρανση και το εισόδημα των ηλικιωμένων στην Ελλάδα», Αθήνα, *Κοινωνική Εργασία*, τχ. 24.
- Μουσουρού Α.Μ., 1985, *Οικογένεια και παιδί στην Αθήνα*, Αθήνα, Εστία.
- Μπαλούρδος Δ., Τζωρτζοπούλου Μ., 1992, «Γήρανση και διανομή εισοδήματος». Ανακοίνωση στο συνέδριο: *Οι δημογραφικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Έκδοση πρακτικών, 1994, Αθήνα, Λιβάνης.
- Μπαλούρδος Δ., Τζωρτζοπούλου Μ., 1994, «Ηλικιωμένοι, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός». Ανακοίνωση στο συνέδριο: *Γήρανση και κοινωνία*.
- Μπαλούρδος Δ., Φακιολάς Ν., Τεπερόγλου Α., 1995, «Ηλικιωμένα άτομα σε συνθήκες κοινωνικής απομόνωσης». Υπό δημοσίευση συλλογική έκθεση του ΕΚΚΕ για τον *Κοινωνικό Αποκλεισμό στην Ελλάδα*, που διενεργήθηκε για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο.
- Μπαλούρδος Δ., 1993, *Δημογραφικές διαστάσεις της διανομής του εισοδήματος*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Μπαλούρδος Δ., 1995, «Χαρακτηριστικά της φτώχειας στην Ελλάδα», *Εκλογή θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας*, τχ. 105.
- Μπαλούρδος Δ., 1991, «Μορφολογία της φτώχειας και κοινωνικός αποκλεισμός. Θεωρητικές και μεθοδολογικές περιπλοκές», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 83.
- Σπινέλλη Κ., Πιτσίου Ε., 1991, «Ηλικιωμένοι: Θύματα κακοποίησης και παραμέλησης», *Εκλογή Θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας*, τχ. 89.
- Τεπερόγλου Α., 1978, «Η οικογένεια σαν πρωταρχικός φορέας πρόνοιας των ηλικιωμένων. Συμπεράσματα έρευνας σχετικά με την ανοικτή περιθαλψη γερόντων», *Εκλογή Θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας*, τχ. 47.
- Teperoglou A., 1980, «Open care for the elderly in Greece». Στο: Anton Amann (επιμ.), *Open care for the elderly in seven European Countries*, Pergamon Press.
- Τεπερόγλου Α., 1985, *Ερευνητική δραστηριότητα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών σε θέματα τρίτης ηλικίας: Οι ανάγκες των ηλικιωμένων στη χώρα μας*, Ελληνική Γεροντολογική Εταιρεία.
- Τεπερόγλου Α., 1989, «Η ηλικιωμένη γυναίκα στην Ελλάδα. Μια κοινωνιολογική προσέγγιση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 75.
- Τεπερόγλου Α., κ.ά., 1990, *Αξιολόγηση της προσφοράς των κέντρων Ανοικτής Προστασίας ηλικιωμένων*. Έρευνα στα μέλη των ΚΑΠΗ, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Triseliotis J., 1990, «Οικογενειακή φροντίδα και ηλικιωμένοι», *Εκλογή θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας*, τχ. 87.